ئاشنابوون بە هیگڵ

پۆل ستراتێرن

و.کوردی:

ڕێباز مستەفا

پێداچوونەوەی : ئیسماعیل کوردە

چاپی یەکەم

هەولێر ٢٠٠٥

لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریی‌و ئەدەبی نما

زنجیرەی(٤٣)

سەرپەرشتیکردنی پرۆژەی(٢١) کتێب

ئیسماعیل کوردە_ ڕێبین ڕەسوڵ ، جەمال پیرە

ناوی کتێب:ئاشنابوون بەهیگڵ

نووسینی: پۆل ستراتێرن

وەرگێڕانی بۆفارسی: مەسعودی عولیا

وەرگێڕانی بۆکوردی: ڕێباز مستەفا

تاییپکردن: گۆڤاری ئایدیا

دیزانین: نما

تیراژ: ١٠٠٠

چاپی یەکەم: هەولێر ٢٠٠٥

مافی لەچاپدانەوەی بۆ گۆڤاری نما پارێزراوە

پێشەکیەکی پێویست

فیکرو فەلسەفەی هیگڵ بەئاستێك کاریگەری بەسەر فەلسەفەو فیکری دنیاو ئەڵمانیدا هەبووە، تاوەکو ئێستاش فەلسەفەی ئەڵمانی بەر لەدنیا قەرزارباری " هیگڵ"ە. وەك پاپینی پێیوایە کاریگەرییەکانی کەمتر نەبوون لە چامەکانی " مالارمێ" ، وەلێ هیگڵ لەفەلسەفدا .

زێتر لەدوو سەدە دەبێت، هیگڵ فەیلەسوفی نێو باس‌و لێکۆڵنەوەو خواسە فەلسەفیەکانە، ئەگەرچی رابۆچوون لەسەر ئەم فەیلەسوفە جیاوازو ناکۆکن، وەلێ ئەوەی گرنگەو ناکرێ خۆی لێبشارینەوە ئایدیالیزمی دیالیکتیکیە کە لەسەر دەستی هیگل نۆژەنکرایەوە..

لەناو مشتومڕە فەلسەفیەکانیش خوێندنەوەو لێکدانەوەی فەلسەفەی هیگڵ کارێکە بەئاسانی بەدی نایەت‌و، هەمیش پرسیارکردن لەهیگڵ پرسیاری دیکەو ناکۆتامان دێنێتەوە پێش.

قسەکردن لەهیگڵ‌و فەلسەفەکەی قسەکردنە لەسەختی بیرکردنەوەو گەیشتن بەسەختیەکانی، قسەکردنە لە رۆح‌و هەق، قسەکردنە لە زمانێك کە دەیەویست فەلسەفە بۆ خۆی بنوسێتەوە، قسەکردنە لەحەقیەت‌و واقیع لەنێو لۆژیك‌و نالۆژیکدا، قسەکردنە لە" ئایین، لەعەقڵ لە دیالیکتیك، لەناماقوڵی، فەلسەفە، ئازادی...تاد." بەو مانایەی ناساندنی هیگل یان ئاشنابوون بە هیگل ئەگەر ئاسانیش بێت، تێگەیشتن‌و خۆلێدەرباز کردنی کارێکە رێگای سەخت‌و مەعریفیانەی لەپێشەوەیە.

هەروەك چۆن مرۆڤە بیرمەندو عاقڵەکان ناتوانن لەمەعریفەو فیکرو فەلسەفە نەدوێن‌و خۆیان دەرباز بکەن، پێموایە تەواوی فەیلەسوف‌و بیرمەندانی د وای هیگڵ لەهەموو دنیا کەم تازۆر نەیانتوانیووە قسە لەهیچ تیۆرو تێزێك بکەن، گەر نەگەڕابنەوە بۆ قسەکردن لە هیگڵ، بەومانایەی نەیانتوانیووە خۆیان دەرباز بکەن یان فەلسەفە بەرهەم بهێنن، بەبێ ئەوەی لەکایەکانی فەلسەفە لای هیگڵ بدوێن.

بۆیە هەمیشە هیگڵ سەخترین فەیلەسوفی دنیا بووە. لەنێو هەموو ئەو سەختیانەی ژیان‌و فەلسەفەو بیرکردنەوە تیژەکانیدا، ئەگەرچی دواجار هیگڵی فەیلەسوف، نەیتوانی بەفەلسەفە کۆلێرا چارەبکات‌و کوشتی.

دیارە پێداچوونەوەی ئەم کتێبە لەلایەن کاك" رێباز"ی هاورێم بە بەندە سپێردرا بوو، ئەگەرچ ی من فارسیەکەشم شرە فارسیە، وەلێ بە چەند هاوکاریەکی بچووکی هاورێم " جەمال پیرە" پێیداچوومەوە، هەم لەرووی رێنوسی کوردی‌و هەندێ کاری بچووکی زمانیش.. بەڵام سورم لەسەر ئەوەی کە کاك رێباز بەشی هەرە هەرە زۆری هەقەکەی بە وەرگێڕانەکە دابوو.. بۆیە تەنها دەتوانم بڵێم سوپاسی دەکەم کە بەپێداچوونەوەکە بە وردی کتێبەکەم خوێندەوە.

ئیسماعیل کوردە

پێشەکی خۆی

ساڵی ١٧٧٠، ئەو ساڵەی کە هیگڵی تێدا لەدایکبوو، کانت نامەی دەستپێکیی (مامۆستاییەکەی)لەزانکۆی کونیگسبێرگ پێشکەشکرد. لەهەمانساڵدا، هولدرلینی شاعیرو وۆردزورتی شاعیریش چاویان بەجیهان هەڵێنا. ڕێبازی حەماسەتو سیستمسازی گەیشتبووە ترۆپکی خۆیەوە. ئەوروپا لەدەروازەی گەورەترین گۆڕانی خۆیدا (لەقۆناغی ڕێنیسانس بەدواوە) خۆی دۆزیەوە. شۆڕشی فەرەنسا، دەرخەروجیلوەی سیاسی ئەو گۆڕانەو بزاڤی رۆمانتیزمیش سیماو مەزهەرە کلتوریەکەی بوو. لەم نێوەدا، شۆڕشی پیشەسازی، روخساری سەرتاسەری کیشوەری (ئەوروپا)ی خستە بەردەم گۆڕانکاریەوەوچەندین ساڵ دوای مەرگی هیگڵ، مارکس لەئامادەسازیوڕیکخستنی گۆڕانێکیتردا، دەژیا، گۆڕانێك کە روخساری سەدەی بیستەمی گۆڕی.

هیگڵ خۆشەویستییێکی زۆری بۆ هەردوو ئەو گۆڕانانە هەبوو. هیگڵی خوێندکار پێشوازی لەشۆڕشی فەرەنسا کردو هیگڵی بەساڵاچووش

سروودی ستایشکردنی دەوڵەتی پروسیای-کە دەوڵەتێکی زۆر محافزکارانە بوو-چڕی، ئەو گۆڕانە بنەڕەتیە لەدیدگای ئەودا، گۆڕانێکی هزریە، لەو جۆرەی کە تەنها لەچوارچێوەی شێوازی دیالەکتیکی ناسراوی ئەودا جێی دەبێتەوە. شێوازی دیالەکتیك لەدەستی هیگڵدا، ناشیرینترینوبەدقەوارەترین سیستمی فەلسەفی بوو کە تا ئێستا لەسەرگۆی زەوی مرۆڤ بیناسیبێ، هێنایە ئارا: سیستمێکی یەکپارچە بەڵام شێوازی هیگڵ، کاتێ کە کەوتە دەستی هەواداری بێ ئۆقرەی ئەو، یانی دەستی مارکس، گەورەترین شۆڕشی دوای شۆڕشی فەرەنسای هێنایە کایە، شۆڕشێك کە بەنۆرەی خۆی، دزێوترینوبەدقەوارەترین سیستمی سیاسی بوو کە مرۆڤ تا ئێستا دەیناسێو(لەزۆر رووەوە زۆر لەدەوڵەتی پرۆس دەچوو) پێکیهێنا. جێبەجێکردنی سیستمی دیالەکتیکی هیگڵ، کەم تا زۆر ماناکەی بەمشێوەیە بوو، هەرچەندە کە ڕەنگە خودی هیگڵ بەو شێوەیە لێینەڕوانیبێولێکی نەدابێتەوە.

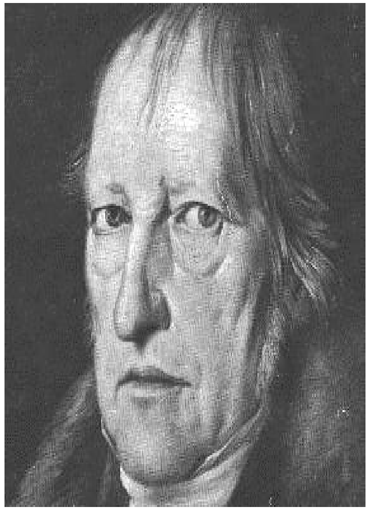

ژیانو بەرهەمەکانی هیگڵ

شوپنهاوەری، هاوکاری هیگڵ لەزانکۆی بەرلین، سەبارەت بەهیگڵ نووسیویەتی: (ئەو پەڕی بوێریی لەقسەی بێهوودەو وڕێنە، لەپێکەوەنانی قسەی سەرشێوێنەری سادەو خەیاڵاوی ـــ لەو جۆرانەی کە تەنها مەگەر لەدیواخانەکاندا بەدی بکرێن ـــ، دواجار لەهیگڵدا دەرکەوتنوبوونە بیانویەك بۆ بێ شەرمانەترین وبەربلاوترین رازو نهێنییەك کە تا هەنووکە روویاندابێ، شتێك کە بەرهەم ودەرەنجامەکەی بۆ نەوەکانی ئاییندە باوەڕنەکراوەو وەکو ئەفسانە دێتە بەرچاوو وەك نموونەیەکی زەقی سەرەڕۆیی ئەڵمانیش دەمێنێتەوە.) مەبەست لەگێڕانەوەی ئەو تێڕوانینەی شوپنهاوەر، ئەوە نییە کە

داوەریکردنی (ئێمە سەبارەت بەهیگڵ) بخاتە ژێر کارتێکردنەوە بەڵکو تەنها ئاگادارکردنەوەیە. فەلسەفە لای هیگڵ، دەگۆڕێ بۆ پرسێکی زۆر لێبڕاو. بۆیە، باشتر وایە دروست لەدەستپێکی کاردا، هەموو چەشنە گاڵتەو نەستەفکارێك بەلاوە بنێین. وەك ئەو ئامۆژگاریکارە ئینگلیزە سەختگیرو ترس خولقێنەی لەکاتی وەعزو ئامۆژگاریکردنی کۆمەڵێکی مۆدپەرستوسەرخۆشوخەندانی ئەو کات لە(بات Bath) سەبارەت بەئاگری دۆزەخ قسەی دەکرد، (بۆ ئەوانەی کە قاقا پێدەکەنن، ئومێدێك نەماوەتەوە.)

راستیەکە ئەوەیە کە فەلسەفە لای هیگڵ، زۆر گرانو (فێر بوونوتێگەیشتنی) پێویستی بەزۆرترین لێوردبوونەوەو هۆشیاری هەبوو. بۆیە، وا پێدەچێ کە شوپنهاور وێڕای توانای عەقڵی زۆر وردبینانەو تویکاریانەی خۆی، بۆ تێگەیشتن لەهیگڵ بەئەندازەی پێویست خۆی ماندوو نەکردووە. لەلایەکیتر، تەنانەت هیگڵ (خۆیشی) دانی پێداناوە کە (تەنها یەك کەس لە(قسەکانی) من دەگاتو تەنانەت ئەویش تێناگات.) ژمارەیەك لەرەخنەگران دەڵێن کە هێگڵ لەو قسەیەیدا زیادەڕۆیی کردووە، بەڵام بەراستی ئایا کەسێکی لەو جۆرە تاکو ئێستا بوونی هەبووە؟

گیۆرگ ویلهلم فریدریش هیگڵ، لە٢٧ی ئابی ساڵی ١٧٧٠، لەشاری شتوتگارت چاوی بەجیهان هەڵێنا. ماڵباتەکەی پشتاوپشت کارمەندانی دەوڵەت بوون، باوکی لەفەرمانگەی باجی فۆرتمبێرگدا کاری دەکرد. هیگڵ بەهۆی ئەو دەوروبەرەی کە تێیدا گەورەو پەروەردە ببوو، بەشێوەزاری تێکەڵوپێکەڵ (سوابیایی) (Swabian) : ئەو شێوەزارە دەگەڕێتەوە بۆ Swabia کە ناوی دەڤەرێکە لەئەڵمانیا. و.ف) دەئاخفتو تا کۆتایی تەمەنیشی ئەو شێوەزارەی هەر بەسەردا زاڵبوو، لەسەر ئەو باوەڕەشیدا پایەدار مایەوە کە سادەییو ساکاری، یەکێکە لەشکۆمەندیە بنچینەییەکانی پەروەردەی راستەقینە.

هیگڵ منداڵێکی بەردەوام نەخۆش بوو، بەر لەوەی بگاتە قۆناغی گەورەبوونی خۆی، چەندین جار تووشی نەخۆشی ترسناك بوو.

لەتەمەنی شەش ساڵیدا نەخۆشی خوریکەی گرت. ئەو نەخۆشیە بە رادەیەك سەختودژوار بوو کەهیچی وای نەمابوو گیانی لەدەست بدات. بۆ ماوەی زیاتر لەحەفتەیەك هیگڵ بینایی خۆی لەدەست داو (دوای ئەوە) بەشێوەیەکی دزێوو ناخۆش بەخوریکاوی مایەوە. لەیازدە ساڵیدا لەتایێك کە هەموو خێزانەکەیانی گرتەوەو دایکی لێ سەند، ئەو توانی لەو نەخۆشیە قوتاری بێتولەماوەی ساڵەکانی خوێندنیدا، بەهۆی تووشبوونی بەمەلاریا، چەند مانگێك لەنێوجێدا مایەوە.

هیگڵ لەکاتێکدا گەورە دەبووو دەچووە تەمەنی لاویەوە، هەموو جۆرە نووسینێکی دەخوێندەوە، بەرهەمی ئەدەبی، رۆژنامەکانوئەو نووسراوو نامیلکانەی کە دەگەیشتنە دەستیو کەموزۆر پەیوەندیان بەگشت لایەنەکانەوە بوو. بەمەشەوە، ئەو تەنانەت لەهەمان ساڵەکانی سەرەتای ژیانیدا، باوەڕی بەدیدی سیستماتیكو وردبینی هەبوو، بەوپەڕی وردەکاریەوە بڕگەو کۆپلەی هەڵبژاردەی لەهەر بابەتێك کە دەیخوێندەوە، لەدەفتەری یادداشتەکانی رۆژانەی خۆیدا، دەینووسینەوە. ئەو پەروەردە وردەکارانەیە بەشێوەی خۆدکارانە(یا وەکو خۆی وتەنی (کارخانەی بڕگەی هەڵبژاردە)ی ئەو، هەموو بابەتو لایەنێکی لەخۆدەگرت: لەزانستی قەدو باڵاو جەستەوە تافەلسەفە، لەجەمسەرنشینەکانەوە بگرە تا خۆبەنەخۆشی زانین. پرسی تایبەتو تاکەکەسی، تەنها ئەو کاتە دەکەوتنە سەر لاپەڕەی ئەو یادداشتە رۆژانەییانە کە دەبوونە بەدەرخەرو رۆشنکەرەوەی بنەماو بنچینەیەکی ئامانجدارو رەها. هیگڵ ئەو رۆژەی کەشتێکی ئەوەندە گرنگوشایانی باسی دەست نەکەوتبا لەدەفتەرەکەی خۆیدا تۆماری بکات، ئەو بابەتەی زۆر بەگرنگ دەزانی کە بنووسێ بۆچی ئەو هەلومەرجە ناخۆشە هاتۆتە پێشوشتێکی بۆ نووسین دەست نەکەوتووە. خوێنەرانی ئارەزوومەندو خەڵکی لێکۆڵەری ئەو دوکانە وردەواڵفرۆشیە هزریە، رەنگە لەو یادداشتانەدا، دروست رووبەڕووی هەواڵێکی ئاگرکەوتنەوەی شوێنێك یا رەخنەیەك کە لەو کۆنسێرتەی بەشداری تێدا کردوە ببنەوەو لەدرێژەی هەمان لاپەڕەدا باسو شیکردنەوەیەك سەبارەت بەهەوای سارد، نووسینێکی کورت دەربارەی رێنۆنیکردنی (عیشق کڕین بەپارە، سەرچاوەی هەموو خراپەکانە)و پێرستێك سەبارەت بەو بابەتە بایەخدارەی کە ئەو لەو واژەنامە لاتینیەی کە تازە بەدیاری وەریگرتبوو تەرخان کراوە، بەدی دەکرێن.

یەکێك لەخوێنەرە لێکۆڵەرەکان دەنووسێت: (ئەو. واتە هیگڵ. وتارێك بەزمانی لاتین رێکدەخات، لەوەڵامدانەوەو رەتدانەوەی دیکتەکردنی بابەتێك بەزمانی ئەڵمانی بۆ وەڕگێڕان بەختی لاتین بەڵگەکاری دەکات، بەرنامەی خوێندنی لەپەراوێزی یادداشتەکەیدا دەنووسێتەوە، دەڵێت کە ئەوو دۆستەکانی لەسیمای کچە شۆخەکاندا رادەمان، دەربارەی ویرژیلو دیمۆستنێس شتگەلێك یادداشت دەکات، ئارەزوومەندو چوستو بزێوی ئەو کاتەیەکە دەکەوێتە بەزمەوەو جیهانێکی ئەستێرانەو یەکشەممە سێ دانگەی رۆژ کار دەکات.)

ناتوانین هەروا سووكوسادە لەئەندازە بەدەر جەخت لەسەر گرنگی ئەو (کارخانەیەی بڕگە هەڵبژاردەکان) وەك شێوەیەك کە هەم دەرخەری زانایی تایبەتوهەم نیشاندەری وشکیی کەسایەتی نابەجێیە، بکەینەوە. لەو کتێبە قەبارە گەورەو گرنگانەی کە هیگڵ دواتر نووسینیو بڵاویکردنەوە، چاوگگەلێکی پڕاوپڕ لەزانیاری بەرچاو دەکەون کە کەم تا زۆر لەتوانای مرۆڤ بەدەرن. ئەو راستیەی کە زۆرجار لەو چاوگانە، هەڵەی بچوك بچوك بەدی دەکرێن، تەنها ئەوەن کە پانتایی فراوانی زەینی هیگڵ دەسەلمێنن. ئەو چاوگانە هەمیشە لەیادەوەری خۆیەوە نەقڵکراون، هیگڵ حەزی لێنەبوو کە رشتەی هزرو

بیرکردنەوەی خۆی بەتەماشا کردنوگەڕانەوە بۆ سەرچاوەکان یا شیکەرەوەیەکی ڕاگوێزەری بابەتەکان، بپچڕێنێ.

بەقسەی (کێرد)، یەکەمین ژیاننامەنووسی هیگڵ، باوکی (پیاوێکی خاوەن خولق‌وخووێکی جێگیرو مەیلێکی محافزکارانە بوو کە لەکاری ئەودا شتێکی ئاساییوسروشتی بوو.) وا پێدەچێ کە ئەو کارمەندە نموونەییەی فەرمانگەی باجداری ناوچەیی، باوکێکی ساردو درەنگ ئاشنا بووە، لەو ڕۆژگارەدا، دڵسۆزترین ئاشنای هیگڵ لەنێو هەموو خەڵکدا، کریستیەنی خوشکی بوو کە سێ ساڵ لەو بچوکتر بوو. ئەو دوو خوشك‌وبرایە، کە لەباوەشی دایك بێبەش ببوون، زۆر یەکتریان خۆشدەویست.

ئەو بنەما ئایدیالیەی کە هیگڵ لەو سۆزە مرۆڤایەتیە هەڵیهێنجا، ئەوە بوو کە خۆشەویستی خوشك بۆ برا مەزنترین جۆری خۆشەویستیە..

ئەو دواتر لەفەلسەفەی خۆیدا، ئەو پرسەی بەپشتبەستن بەنمایشنامەی (ئانتیگونە) کە بەرهەمی (سوفوکل)ە، نیشان دا، لەو نمایشنامەیەدا، ئانتیگونەی ئەرکناس، بۆ بەخاکسپاردنی تەرمی براکەی، ئامادەیە مردن قبوڵبکاتو دواجار خۆی دەکوژێت، کارێك کە خۆکوژییو بەڵای دیکەشی بەدوادا دێت.

وەك دەبینین، بارو هەوای سەرنجڕاکێشی ئەو تراژیدیا یۆنانیە، ڕاستییەکی دەروونناسانەی شاراوەی پەیوەندیی نێوان هیگڵوخوشکەکەی ڕەنگ پێدەدایەوە. کریستیەنی هەستیارودڵناسك، لەنێو بوونی برا هەموو شتزانەکەی خۆیدا نقوم بوووخۆشەویستی ئەو بۆ هیگڵ، بووە پەیوەندییەکی مکومونائاسایی کە دەرەنجامگەلێکی کارەساتباری بەدواوە بوو.. هیگڵ لە(١٨)ساڵیدا، لەخوێندنگەی یەزدانناسیی زانکۆی توبینگن ناوی خۆی نووسی. وێڕای ئەوەی کە ئەو هەموو خەسڵەتەکانی کارمەندێکی لێهاتووی دەوڵەتی لەخۆدا نیشان دەدا، دایك‌وباوکی حەزیان لێبوو کە کوڕەکەیان بچێتە نێو دەزگای ئایینی مەسیحیەت.

هیواو ئارەزووەکانی هیگڵ، بەر لەوە لەبوارێکی زۆر باڵاتر لەیەزدانناسی ئاویان دەخواردەوە: بەمپێیە، یەکەم جار کە هیگڵ بووە خولیاو دڵبەستەی فەلسەفە، ئەو کاتە بوو کە چووە ئەو زانکۆیە.

هەر ئەو دڵبەستەییە بوو کە ئەوی لەگەڵ دووکەس لەهاوسەردەمانی بژاردەی وەك خۆی لەتوبینگن ئاشنا کرد. یەکێك لەو دووانە هوڵدرلین بوو: شەیدای پڕجۆش‌وخرۆشی کلتورو شارستانێتی یۆنانی کە دواتر بوو بەیەکێك لەبەرجەستەترین شاعیرانی گۆرانی لەزمانی ئەڵمانی. ئەوەی تریان شلینگ بوو کە فەلسەفەی سروشتی ئەوکە زۆر حاڵوهەوای ڕۆمانتیکی هەبوو، پێشەنگو کاری دەرەوەی سەدەی نۆزدەهەم بوو لەبەرامبەر کۆتوبەندو کۆسپە ڕواڵەتیەکانی بەردەم عەقڵگەرایی. زۆری نەبرد کە لەو کۆڕە شادو سەرفرازەدا، هیگڵ بوو بەشۆڕشڤانێکی ڕۆمانتیك. کاتێك کە شۆڕشی فەرەنسا بڵێسەی سەند، ئەوو شلینگ سپێدەی زوو لەخەوهەڵسان تاکو (درەختی ئازادی) لەبازاڕی شاردا بڕوێنن.

هیگڵ سەرەڕا شەیدای کلتوری یۆنانی کۆن‌و فەلسەفەی نوێی کانت بوو، ئەو بڵاوبوونەوەی کتێبی (ڕەخنەی عەقڵی پەتی کە دروست حەوت ساڵ پێشتر لەساڵی ١٧٨١ بڵاوببووەوە، بە(گەورەترین ڕووداو لەسەرانسەری مێژووی فەلسەفەی ئەڵمانیا)ی دایە قەڵەم‌و بەو جۆرە ستایشی کرد.

بۆ ئەوەی تێبگەین کە بۆچی کانت تا ئەو ڕادەیە گرنگی هەبوو، پێویستە تەرحی گشتی ڕابردووی فەلسەفە لەقۆناغی بەر لەکانت دیاری بکەین.

لەمیانی سەدەی هەژدەدا، هیۆمی فەیلەسوفی سکۆتلەندی، دڵنیایی فەلسەفی تانزمترین ئاست هێنابوو. ئەو ڕایگەیاند کە ئەزموون، تاکە سەرچاوەیەکی ناسینی ڕاستیی ئێمەیە. فەلسەفەی ئەزموونگەرایی هیۆم، گەواهی بۆ مەیسەر نەبوونی داهێنانی هەر جۆرە سیستمێکی فەلسەفیتر دابوو.

بۆ بنیاتنانی هەر سیستمێك، پێویستمان بەتوخموکۆڵەگەی وەکو هۆ (واتە پەیوەندیی نێوان هۆو هۆکار) هەیە بەڵام هیوٚم نیشانیدا کە هۆ لەگریمانەیەك زیاتر شتێك نییە. هیچ کەس تا ئێستا هۆو هۆکارێکی کەلێیەوە سەرچاوە دەگرێ تاقی نەکردۆتەوە، هەموو ئەوەی کە بەراستی تاقیان کردۆتەوە، ئەوەیە کەشتێك بەدوای شتێکیتروە رووی داوە. واپێدەچوو کە ئەمە بەمانای کۆتایی فەلسەفەیە.

بەمشێوەیە، کانت توانی ئەو کارەساتە لەسەر ڕێی خۆی لابدات وبەسەریدا زاڵ ببێت. ئەو رایگەیاند کە (هۆ)، خۆی یەکێکە لەو ڕێگایانەی کە ئێمە تیایدا دەرك بە جیهان دەکەین. وەکو (شوێن‌وکات)، رەنگ‌ونموونەی لەو جۆرە. هیوٚم راستی دەگوت، لەجیهاندا شتێك بەناوی (هۆ) بوونی نییە، لەجیاتی (هۆ) لەبوونی ئێمەدایە. (هۆ) شێوەی تێگەیشتنی جیهانە لای ئێمە.!

کانت لەسەر ئەو بنەمایە، توانی بەپەنابردنەبەر عەقڵ، سیستمێکی فەلسەفی هەمەلایەنەو گشتگیر بنیات بنێت کە هەموو شتێکی دەردەخست. ئەو بەدارشتنی کۆمەڵە بەرهەمێکی کەم تا زۆر لەتێگەیشتن نەهاتوو یا کەم لەتێگەیشتن هاتوو، دەستیکرد بەشیکردنەوەو وێناکردنی سیستمی فەلسەفیی خۆی بۆ مرۆڤایەتی. (بەمتەرزە) چاخی پرشکۆی میتافیزێکی ئەڵمانی، بەهەموو بەرزەفڕیو درێژدادڕییەوە دەستی پێکرد. هیگڵ کەوتە جۆش‌و خرۆشەوە: ئێستا ئیدی مێشکێکی بیرمەند بوونی هەبوو کە بەئەندازەی خوٚدی ئەو زۆرزان‌و (ماندووکەرو بێ ڕۆح) بوو. هیگڵ بەسەرنجی وردو بەردەوام، لەبواری(ئەندێشەکانی)کانت ڕێگای کردەوەو چووەپێش وئەو کارەی بەچەندین بازدانی خێرا بەنێو کلتوری یۆنانی تەواوکرد.لەو نێوەدا، لەهەر فەرمانێکدا چنگێکی هەڵدەگرت و بە(کارخانەی برگە بژاردەکان)ی خۆی دەسپارد.تەنانەت هەرلەم ساڵانەی هەوەڵەوە،لای هاوپۆلەکانی خۆی لەزانکۆ

بە((پیرەمێرد))ناسرابوو. دیارە ئەو نازناوەی هەم بەهۆی کەسایەتی وشك وبێ ڕۆحی خۆیو هەم لەبەر مەیلی وەسواسانەی بۆخوێندنەوەو موتاڵاکردن بەسەردا بڕابوو.

کاتێك کەهیگڵ لەساڵی ١٧٩٣زانکۆی بەجێهێشت،بەتەمانەبوو پەیوەندی بەدەزگای ئایینی مەسیحیەتەوە بکات. ئەوشتەی کەبەڕاستی ئەو دەیەویست ،بەشێکی زانکۆیی، دەرسدانەوە لەزانکۆ بوو. بەڵام بەو پەڕی سەرسوڕمانەوە تەنها هەرئەوەندەی بۆکرا بڕوانامەیەکی پلە مامناوەندی وەربگرێ. ئەو زانستنامەیە کەبەڕێوەبەرانی زانکۆ پێیانبەخشی، بەچاکی دەریدەخست کە ئەو لەفەلسەفەدا خوێندکارێکی ئەوەندە باش نەبووە.

ڕاستیەکەی ئەوەبوو کەخوێندنەوەو موتاڵاکردنەکانی هیگڵ لەبواری فەلسەفەو بابەتەکانی تردا،نزیکەی بەگشتی لەدەرس بەدەر بوو ئەو شتەی لەزەینی زۆرێك لەو مرۆڤانە دیارە کە چیانیان مامناوەندییە. ئەو ئارەزوومەند بوو کەموتاڵاوخوێندنەوەی دەمدەمیو نارێك‌وپێکانە پەیگیری بکات.

هیگڵ بۆ بژێوی ژیانی، کاری مامۆستایی ماڵانی هەڵبژارد. ئەو کارە، ئەوی راکێشایە شاری بێرن لەسویسراو سێ ساڵی لەوێ بردەسەر. هیگڵ لەو شارەدا بەبەردەوامی لەکتێبخانە موتالای دەکردو بەتەواوی تاك‌وتەنیا بوو. ئەو رازی دڵی لەگەڵ سروشتدا دەکردو ئەو ڕێڕەوە گیانی ئەوی تەسکین دەدا.

کاردانەوەی ئەو بۆدیمەنی ئاسۆکانی ناوچە کوێستانیەکانی ئالپ-کەنیگاکانی بۆلای خۆی رادەکێشا-وێنایەکی دەروونناسی سەیر دەداتە دەست. هیگڵ(لەو رۆژگارانەدا)نووسی: ((من لەهەوڵی ئەوەدام کەلەباوەشی سروشتدا، ئاشتەوایی لەگەڵ خۆم و ئەوانیتردا بکەم. لەبەرئەوەیە کەهەمیشە ڕووەو ئەو دایکە ڕاستەقینەیە باڵ دەگرم تا لەتەکیدا خۆم لەخەڵکانیتر جیابکەمەوە. ئەو مەکۆیە توانای ئەوەم پێدەبەخشێ تاخۆم لەئازاری ئەوان پەنابدەمو

بپارێزم،خۆم لەوان بپارێزم لەهەر قەوڵ وقەرارێك لەگەڵ ئەوان ببوێرم)) وێڕای هەموو ئەمانە ، لوتکە سەرکەشەکانی ئاڵپ لەروانگەی هیگڵ((مردووە هەمیشەییەکان)) بوون، لەکاتێکدا ئەو بەچاوی سومبلی ئازادیوکرانەوەو دەربازبوون دەڕوانییێتە تاڤگە کەبێ ڕاوەستان بۆپێشەوە هەنگاو دەنێت.دەروونناسێك بەناوی شارفشتاین، وتویە کەلوتکە ساردەکانی کوێستان،((بەردەوامییێکی دەردناکی خەمگینی)) دێننەوە یادی هیگڵو تاڤگە بەلای ئەوەوە سومبلی (دەربازبوون) بوولێی. ئەو قسەیە چ وردەکارییێکی دەروونناسانە بێت یان لێکدانەوەیەکی تەکلیفکراوانە، گومانی تیانییە کەهیگڵ لەو سەردەمەی تەمەنی خۆیدا،بەدەست ئازاری خەمگینییەوە دەینالاَند،ئازارێك کەنزیکەی تاکۆتایی تەمەنی هەرپێیەوە دەتلایەوە. (واپێدەچێ کەهەم نووسینی هیگڵو هەم ئەو وێنایەی کەلەروخساری ئەو بەجێماوە، ڕاستی ئەو قسەیە دەسەلمێنێ).هیگڵ لەو ڕۆژگارەدا، بەکارتێکردنی قارەمانی خۆی، کانت، ژمارەیەك وتاری ئایینی سەبارەت بەرەخنەی دەسەلاَتگەرایی یاچاوگباوەڕی(authoritarianism)ی مەسیحی نووسین و هەروەها کتێبێکی بەناوی(ژیانی مەسیح-Life of christ) نووسی کەتیایدا کەم تازۆر عیسای مەسیحی بەکەسایەتییەکی تەواو سەربەم جیهانە دابووە قەڵەم. لەو نووسینەدا،دەربڕینەکانی عیسا لەبواری ڕێنوێنیەکانی مەسیحی،زۆربەی هاوشێوەییەکی سەیر لەگەڵ قسەکانی قارەمانەکەی هیگڵ پەیدادەکەنو ڕێنوێنیە سادەو قووڵەکانی مەسیح،بەشێوەیەکی تەکلیفدارانە،دەبنە شێوازێکی فەلسەفەییانەی سەختو داخراوو پڕلەپێچو پەناو شاشی ئەڵمانی.

کانت فەلسەفەی ئەخلاقیی خۆی لەسەر بنەمای، ئەوەی کەبەپرسی ڕەها(categorical imperative)ناسراوە،دارشت بوو: ((مرۆڤ دەبێ تەنها بەپێی دەستوور یابنچینەیەك ڕەفتار بکات کەبەگوێرەیەوە، لەهەمانکاتدا

ئیرادەی ئەوە، لەخۆیدا بنوێنی کەئەو دەستوورە وەك یاسایەکی جیهانگیر بشکێتەوە.))ئەو وتەیە بەئاشکرا لەگوفتاری عیسادا دێت: (لەگەڵ ئەوانی تردا وارەفتاربکە کەلەگەڵ خۆتدا ڕەفتار دەکەیت)هەنگاوی ئازایانەی هیگڵ بۆسەرمەشقدانی کانت،سەبارەت بەمەسیح،بەوتنی ئەو قسەیە کۆتایی هات: (دەبێ بەپێی دەستوورێك ڕەفتاربکەیت کەدەتوانی ئیرادەی ئەوە بکەیت کەدەستوورێکی گشتی لەنێوخەڵکدا هەبێتو هەروەها بۆخۆشت بەبنیچینەو بنەمای بزانیت.) شیکردنەوەی هیگڵ بۆعیسا، شیکردنەوەیەکی زەمینیو ئەم جیهانیە بوو، هەم لەرووی شێوەو هەم لەرووی ناوەرۆك، دڵی ماهیەتێکی بێ ڕۆح کەخۆیشی پەشیمانی لێوە دەربڕی. (ئەو کتێبە لەسەردەمی ژیانی هیگڵ بلاَونەبووەوەو ئەولەساڵانی دواییدا،هەوڵیدا هەموو نوسخەکانی لەنێوببات.)

ساڵی ١٧٩٦(هۆڵدرلین)ی دۆستی،لەشاری فرانکفۆرت-ئەو شوێنەی کەئەو دەمە شاعیرتێیدا دەژیا-کارێکی مامۆستایی ماڵانی بۆهیگڵ پەیداکرد،بەڵام کاتێ کەهیگڵ چووە فرانکفۆرت، تێبینی کرد کەهۆڵدرلین گیرۆدەی عیشقی ژنی یەکێ لەبانکدارەکانی ئەوێ بووەو لەسۆزی ئەو عیشقەدا دەسووتێ، ژنێك کەهۆڵدرلین بەنموونەوسومبلی یۆنانی کۆنی دەزانی. (بەمشێوەیە) هیگڵ جارێکی ترخۆی بێکەسو تەنیا بینیەوە.ئەو بۆفەرامۆشکردنی بێزاری وخۆخواردنەوەی ڕۆژانەی خۆی،تەنانەت لێبڕاوترو سەختر لەجاران خەریکی خوێندنەوەو موتالاَکردن بوو.لەو کاتە زۆر کەمانەی کەبێ ئیش با،بەهۆنینەوەی هۆنراوە گەلێك خەریك دەبوو کەتاکو بڵێی خەمبارانە بوون، هۆنراوە گەلێك کەلەرووی کێشەوە جێی ڕەخنە بوون:

(یاسایەکی هۆشمەندانە کەگیانە هەژارەکانیان لەزانینی بێ بەش کردووە،
ئەوەی کەئەو لەشەوێکی پیرۆزدا بینیویە، بیستوویە،
وهەستی پێکردووە،

تاوڕێنە گۆییە پڕقیلوقالەکانی ئەوان،

ئارامی خۆییبوونی مەزنتری ئەو،

لەکاتی وردبوونەوە نەشڵەژێنێ ،

تابێهوودە گۆیی ئەوان،

تووڕەیی ئەو بەسەر نەفسی پیرۆزدا نەوروژێنێ

تاپرسی پیرۆز ئاوا بەپیس وپۆخڵی،

پایەماڵ نەکرێت...)

وێڕای مانا دوو لایەنیەکەی کە هیگڵ لە(وڕێنە گۆییەپڕقیلو قاڵەکان)و(بێهوودەگۆیی)مەبەستی بووە، شارەزاییو پسپۆڕیی هیگڵ لەداڕشتنو نووسینی بابەتەکان، بێ ڕۆحو ماندووکەر بوو.

لەمیانی ئەو ساڵانەی تەنیاییدا، هیگڵ تامی جۆرێك دیدی قووڵی عیرفانی چەشت. واپێدەچێ کەئەو دیتنە، وەکو دیتنێکی دەروونی تاکانەیو یەکپارچەیی ئاسمانی خۆی نواندبێت، لەو حاڵەتەی کەهەموو بەرفراوانیەبێ کۆتاییەکان، وەك شتی خەیاڵاویو ناحەقیقی دەکەونە بەرچاو، هەموو شتێك پێویستەوخۆیشی پێویستەو گشت یا تاك، ڕاستی بنچینەیە. هیگڵ لەو ڕۆژگارەدا، خەریکی خوێندنەوەی بەرهەمەکانی(سپینوزا)ی فەیلەسوفی یەهودی سەدەی حەڤدەو پەیڕەوی ئایینی (تاکایەتی بوون) بوو، واپێدەچێ کەفەلسەفەی سپینوزا لەو تێڕوانینەدا، کاریگەرییەکی بەرچاوی هەبووبێت.

سیستمی(فەلسەفی)سپینوزا، لەزۆر رووەوە بەئەندازەی سیستمی کانت پڕشکۆومەزنە. ئەو سیستمە کەبەسەبکی ئەندازەگیریی ئەقلیدۆسی بنیات نراوە، لەچەند بنەمای مسۆگەر پێناسەگەلی بناغەیی دەست پێدەکاتو دواتر بەزنجیرەیەك پرس، کۆمەڵەیەکی بێ کۆتایی بەوپەڕی پلەی پەتی بوون و

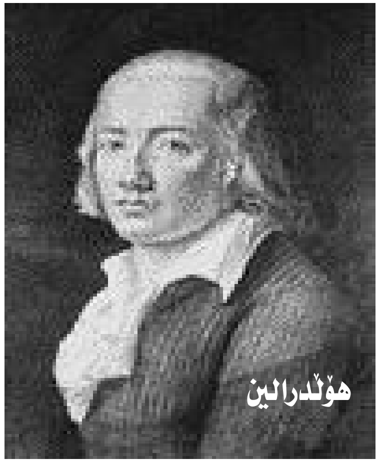

عەقڵباوەڕی بەرپادەکات. ئەم جیهانە-کەوەکو سیستمێکی ئەندازەییە-خواوەندەو واقیعیەت، سەرلەبەرو بەتەواوی هەرئەوە. خوا(بەو پێیەش جیهانی بێ کۆتایی کەهەمان خوایە)لەخۆگری هیچ پرسێکی عەدەمی یانێگەتیڤ نییەو پێویستبوونی لۆژیکێکی ڕەها، هەروەك چۆن بەسەر بەڵگەکاریەکانی سپینوزادا حوکمڕانە، بەسەر ئەویشدا حوکمڕانە. پرسگەلی عەدەمی، زەبروزەنگ، پرسگەلی کەناردارو سنوردارو جیهانی ڕێکەوت-(Accidental)کەئێمەی مرۆڤ دەبینین، هەڵقولاوی سروشت ونەریتی ئێمەیە کەبوونەوەرگەلێکی سنوردارو کەنارمەندینو(لەهەمان کاتدا)توانای ئەوەمان هەیە پێویستی ڕەهاوگشتی بێ کۆتایی-کەواقیعیەتی ڕەسەن وراستەقینەیە-دەرك بکەین. ئاکامی تێڕوانینی سپینۆزایی هیگڵ ئەوە بوو کەبڕیاریدا دەست لەسەرگەرمیەکانی وەکو شیعر، کفرگۆییو خۆخەریککردن بەیادداشت نووسینی ڕۆژانەی هەڵبگرێ، لەبری ئەوەدا بوونی خۆی سەراپا تەرخان بکرد بۆفەلسەفە ئەو لەوە بەدواوە بۆدەربڕینوفۆرمەڵەکردنی تێڕوانینودیدی عیرفانی خۆی بۆدنیا بنەمایەکی

عەقلانیو لۆژیکیانەی بەو تێڕوانینە بەخشیو بەرهەمی ئەوکارە، سیستمی هەمەگیرو هەمەلایەنەی ئەو بوو.

ئەو سیستمە، لەسەرەتادا زۆر هاوشێوەی سیستمی سپینۆزا بوو-هەڵبەتە بێجگە لەرۆشنیی ئەندازەیی (کەلەسیستمی سپینۆزادا بەدی دەکرا). کاتێك کەئەو سیستمە، روخساری خۆی نیشاندا، هیگل هێشتا لەگەڵ شێوازی کانتی-سەخت لەتێگەیشتن هاتووی شکۆدارانە-هاودەست بوو، بەڵام سپینۆزا نیشانی هیگڵیدا بوو کەچۆن لەکاریگەری زاڵی کانت خۆی قوتاربکات. هەرتەنها بەتەنێ سیستمی کانت تاکە سیستمێکی فەلسەفی گونجاو مەیسەر نییە، (بەڵکو هی تریش هەن).

ساڵی ١٧٩٩باوکی هیگڵ کۆچی دوایی کردو کەمە داراییەك بەمیرات بۆهیگڵ بەجێما کەبەقسەی ویل دورانت، ١٥٠٠دۆلار یابەگوزارشتێك رەنگە ١٥٠٠(تالێر-Thaler)(واژەیەك کە وشەی دۆلاری لێجیابۆتەوە) دەبوو. ئێستا هیگڵ کەم و زۆر پارەیەکی باشی بۆگوزەرانی ژیانی لەبەردەست دابوو نامەیەکی بۆ(شلینگ)ی دۆستی نووسیولێی پرسی کەئایا دەتوانێ شارێکی ئەڵمانیای بۆدەستنیشان بکات کە بەبودجەیەکی کەم ژیانی خۆی تیایدا هەڵسووڕێنێ، شارێك کەخواردنی سادەی خۆجێیی، کتێبخانەیەکی گەورەو (ein gutes bler-ئاوجۆی بەتام)ی لێ هەبێ . شلینگ لەو رۆژگارەدا، مامۆستای زانکۆی(یەنا)بوو، مامۆستایەك کەزۆر زووو بەرلەوادە بەوپلەوپایە گەیشت بوو. ئەو بێ راوەستان هیگڵی هاندا کەخۆی بگەیەنێتە ئەو. (واپێدەچێ کەبەپێچەوانەی ئەوەی لەفەیلەسوفەکان چاوەڕواندەکرێ ، هیچ کام لەوان سەبارەت بەئاوجۆ(بیرە)سەلیقەیەی باشیان نەبوو. ئەو ئاوجۆ خۆجێیەی کەمن لەیەنادا تامم کرد، بێ دوو دڵی لەبەرامبەر بوندس نیگای ئاوجۆکانی ئەڵمانیای مەزن هیچ نەبوون! دواتر ئەو راستیەم بۆئاشکرا بوو کەئەو ئاوجۆیە لەبێ نەواخانەی ناوچەیی دروست دەکرا.)

هیگڵ لەساڵی ١٨٠١ چووە ناو زانکۆ لەپۆستی -مامۆستای ئازاد- لەزانکۆو دەستی بەکارکرد، کارێك کەمووچەو مافەکانی پەیوەستە بەژمارەی ئەو خوێندکارانەی کەلەکلاسەکانی دەرسدا بەشداری دەکەن. هیگڵ بەختی ياربوو کەدارایی تایبەتی خۆی هەبوو: سەرەتا تەنها چوار خوێندکار لەکلاسەکانی هیگڵ بەشداری دەکەن، بەپێچەوانەی کانت، (کەسەبکی داڕشتنی یەکجار خراپ وسەبکی دەرس دانەوەی زۆرباش بوو)، هیگڵ وای پێباش بوو کەیەك دەست بێت: سەبکی دەرسدانەوەی بەهەمان ئەندازەی سەبکی داڕشتنی خراپ بێت!.

لەکۆتاییەکانی سەدەی هەژدەدا، زانکۆی یەنا، پڕجۆش وخرۆشترین زانکۆی ئەڵمانیا بوو. شیلر دەرسی وتاردانە سەروەخت وبێ وەختەکانی خۆی بەبواری مێژوو دەوتنەوە، برایانی شلگل ونوالیس لەوێدا بۆدامەزراندنی یەکەمین قوتابخانەی رۆمانتیزمی ئەڵمانی هاوکاریان دەکرد وفیختە ئایدیالیستمی مەزن، سەرقاڵی شیکردنەوەو وێناکردنی تازەترین فەلسەفەی دوای کانت بوو. ئەو کاتەی کەهیگڵ لەزانکۆی یەنادا سەرقاڵی دەرس وتنەوە بوو، هەموو ئەو سیما شاعیرانە، ئەوێیان بەجێهێشتبوو، بەڵام لەجێی ئەوان، شلینگی ٢٦ساڵە، بەشۆروشەوقی رۆمانتیکی فەلسەفەی سروشتی خۆی، ببووە ئیلهامبەخشی خوێندکاران. ئەو رەوشە هیگڵی زۆر خستە جوڵەجوڵ و زۆری نەبرد کەکەوتە ناکۆکیو کێشمەکێش لەگەڵ شلینگ.

لەو نێوەدا، وێڕای زیادبوونی بەرچاوی ژمارەی بەشداربووان لەکلاسەکانی دەرسی ئەو(بۆ١١کەس)وردە وردە داراییەکەی کۆتایی هات. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو خۆی لەهەڵبژاردنی رێی ئاسان دەبوارد. وەکو ژۆژك کەدڕکی لەسەر پشت هەیە، هیگڵیش خاوەنی کەسایەتیەکی مکوم وسەختەکاربوو. ئەو تەنانەت بۆجارێکیش ئەوەی بەهزردانەهات کەدەرسی وتارەکانی خۆی سەرنجراکێش یا تەنانەت قابلی تێگەیشتن بکات. لەو سەروبەندەدا، دەست بەکاربوو کەسیستمی

شكۆداری خۆی شكڵبەندی بكات و واپێدەچوو وردە وردە كەبۆپێشەوە دەچوو، ئەوسیستمە بەسەر خوێندكارەكانی خۆیدا پیادە بكات. یەكێك لەخوێندكارە ستایشكارو تازەكانی هیگڵ، باس دەكات: (ئەوكەپێش لەو دەمە لەسەرەتای كاردا زمانی تێدەگیرا، بەخورتی كاری خۆی درێژە پێدەداو سەرلەنوێ تێهەڵدەچووەوە. جارێكی تر لەپڕ راوەستا، قسەی دەكردو دەچووە بیركردنەوەوە: واپێدەچێ كەتائێستا بەدوای دۆزینەوەی وشەی وردبووو دروست لەم كاتەدا، ئەو وشەیەی بەدڵنیاییو لێبڕاوییەكی بێ هەڵەو راستو دروست بەمێشكدا دەهات...ئێستا مرۆڤ هەستی دەكرد كەخەریكە لەبابەتێك دەگاو چاوەڕێی پێشكەوتنی زیاتر(لەدەرس)دەكات. بەڵام ئەمە لەخەون وخەیاڵێك زیاتر شتێك نەبوو. بیرلەجیاتی پێش بكەوێ ، بەهەمان وشەكان، چەندین جار بەدەوری هەمان بابەتدا دەخولایەوە. بەمشێوەیە، ئەگەر زەینی ماندوو شەكەتی ئێمە تەنها ساتێك پەرت ببا، ئەوا سەروبنی بابەتەكەمان لەدەست دەچوو.) بیرلەو وێناكردنەبكەنەوە، ئەوە وێناكردنی یەكێ لەخوێنكارە ئارەزوومەندو هەوادارەكانیەتی. ئێمە هەر ئەوەندە دەتوانین بیری لێبكەینەوە كەئەو شێوازە چ كاریگەرییەكی لەسەر ئەو خوێندكارە بەوبەختانە دادەنا كەشەویان بەئاوجۆی بێ نەواخانەكان بەسەر بردبوو: بەو وێناكردنە، ئەوان دەیانتوانی چ كارێك لەگەڵ هیگڵدا بكەن؟ سەرەنجام كەسێك پەنای بردەبەر(گۆتە)-كەئەندامی (ئەنجومەنی پیاو ماقوڵان-Privy coucilor)لەدەرباری ڤایمار بووو لەنزیكی ئەوان و دەسەڵاتی بەسەر بەڕێوەبەرانی كاروبارەكانی ئەواندا هەبوو-. هیگڵ بەپلەی مامۆستای تایبەت دامەزرێنرا(كەلەروانگەی هەندێ لەهاوكارەكانی ئەمە تەنها دانان بەواقیعەتێكی بێ سێو دوو بوو)وموچەیەكی بەرامبەر بەسەد دۆلاریان بۆبرپیەوە.

ئەوە دەرفەتی بۆهیگڵ رەخساند تابتوانێ كاری نووسینی بەرهەمە بەناوبانگە فەلسەفیەكەی خۆی یانی(دیاردە ناسیی رۆح- The phenomenology of mind)بۆپێشەوەبەرێت، بەڵام چالاكیەكانی هیگڵ لەجیهانی دیاردەییدا، تەنها هەرتایبەت بەكاروباری زەهنی نەبوو، چونكە نزیكەی هەرلەو رۆژگارەدا، خاوەن خانووەكەی ئاوس بوو. ئەو رووداوە لەرێڕەوی ژیاننامەی هیگڵدا وەكو گەوهەرێكی نایاب و دەگمەنی روونو رۆشن لەنووسینو دارشتنەوەكانی ئەودا، لەناكاو بەرجەستە دەبێت. بەڵام سیستمی فەلسەفی هیگڵ، سیستمێك نەبوو كەئەو دەرفەتەی تیابێت كەراستی، هەندێ جارتا ماوەیەكی زۆر دوای مەرگی داهێنەری ئەو سیستمە، بەداپۆشراوی بمێنێتەوە: خانمی خاوەن خانووی، ئەوی بەكەمتەرخەم زانیو تۆمەتباری كرد.

لەو سەردەمەشدا، ناپلیۆن هێواش هێواش قەڵەمڕەوی خۆی لەئەوروپادا بەرفراوان دەكرد. شەڕ لەگەڵ وڵاتی پرۆسیا بووە شتێكی ناچاریو لەساڵی ١٨٠٦ لەشكری فەرەنسا بەرەو یەنا وەڕێ كەوت. هیگڵ كەلەدەزگای ئیدارەی حكومەتی پروسیا بێزار بوو، پێشوازی لەناپلیۆن كرد. بەڵام ئەوپێشوازیكردنە، لەراستیدا جێماوەی ئەو جۆشوخرۆشە شۆڕشگێڕیەی سەردەمی لاوێتی ئەو نەبوو، بەڵكو هیگڵ هەستی دەكرد كەبەوكارەی،گەواهی بۆرەوتی مێژوو-كەلەگەڵ سیستمی ئەودا هاوتەریب بوو-دەدات. (ناپلیۆنم وەك ئەو رۆحە جیهانیە بینی كەلەنێوشاردا بەسواری تێدەپەڕی.) رۆژی دواتر، سەربازانی فەرەنسی دەستیان بەتاڵانو بڕۆكردو ئاگریان دابارانده سەرخانووەكانی ئەو شەقامەی كەهیگڵی تیادەژیا.

هیگڵ لەكاتێكدا كەدەستنووسی(دیاردە ناسیی رۆح)ی لەنێو گیرفانی چاكەتەكەی نابوو، رایكردە ماڵی مامۆستایەكی زانكۆ كەنزیك بوو لەو شوێنە.(لەقەبارەی كتێبەكەوە، دەتوانین وێنای بكەین كەچاكەتێكی چەند

گەورەی کردۆتەبەر). لێرەدا هیگڵ، لەکاتێکدا کەسەربازەکانی فەرەنساوئەڵمان لەدەرەوەی شاردا خەریکی شەڕوپێکدادان بوون، دوایین دێڕەکانی شاکارەکەی خۆی نووسینەوە.

دەگێڕنەوە دەڵێن کاتێك هیگڵ دەنگو غەڵبەغەڵبی سەربازەکانی بیست کەلەشەڕ دەگەڕانەوە، دەستی لەکارهەڵگرتو لەبەر پەنجەرە راوەستاو سەیری دەرەوەی کردوپرسی: ((کێ سەرکەوت؟)) لەشەڕی یەنادا سەرکەوتن بەلای لەشکری فەرەنسا بوو، هیگڵ شادوسەرمەست بوو. رۆحی جیهانی درێژەی بەپێشڕەوی خۆی دەدا لەجیهانی بێ رۆحدا.

بەڵام دوای جەنگ زانکۆ بەناچاری داخراو هیگڵ، جارێکیتر، بەکردەوە خۆی موفلیس وبێ پارە بینیەوەو ناچارما بەمووچەیەی کە وەریدەگرت بژێوی خۆی هەڵسووڕێنێ.ساڵیادی دواتر دیاردە ناسیی رۆح بلاّوبووەوە.

ئەو کتێبە بێگومان بەمامۆستایانەترینو ئاڵۆزترین بەرهەمی هیگڵ دەژمێردرێت. کانت بەرلەوە، قەبارەیەکی ٨٠٠لاپەڕەیی وەکو قەبارەی پێویست بۆدەقێکی فەلسەفی ئەڵمانی نووسیبوو، هیگڵ لەوبەرهەمەیدا، نیشانیدا کەهاوشانە لەگەڵ پێوانەی پیشەنگە مەزنە رابردووەکەی خۆی. بەڵام ئەو جێیەی کەهیگڵ زۆر پێش کانت دەکەوێتەوە درێژدادڕی دارشتنی ئەوە. من بەئەنقەست یەکێك لەدەربڕینە روونترو سادەترەکانی ئەوم هەڵبژاردوە تاکو نموویەك بدەمە دەستەوە: ((لەم میانەدا، بەهەمان شێوە کەزەهن، خۆی بوونەوەرێکی سادەی ئەبستراکت نییە، بەڵکو سیستمێکە لەکایەکان کەتیایدا خۆی بۆچەندین قۆناغ بەش بەش دەکات، بەڵام لەهەمان ئەو کردارەی جوداسازیو جیاکاریدا، هەروا ئازادو جیادەمێنێتەوە، بەهەمان شێوە کەزەهن، بەگشتی کارکردگەلی جیاجیا بۆجەستەی خۆی دەگوازێتەوەو هەر ئەندامێکیدیاریکراوی لەش تەنها بۆئەنجامدانی ئەرکێك دیاری دەکات، بەهەمان

شێوەش دەتوانی حاڵەتی رەوانی بوونی دەروونی ئەوە(بوونی خۆی لەخۆیدا)لەقاڵبی شتێك کە لەبەشە پێکەوە پەیوەستەکان پێکهاتووە، نیشانی خۆی بداتوهەتا دوایی...) ئەو کێویك لەپووشێك دروستکردنە، لەوانەیە کەدیرێك بەتەنیا جیاوەربگری وای بۆبچێ، مایەی پیکەنین بێت، بەڵام دوای خوێندنەوەی چەند سەد لاپەڕەیەك، رەنگەئەو مەتەلاّنە بێزارکەرو بێ ماناو کەم مایە هەست پێبکەیت، بەڵام نەکا ئەو هزرە گومڕاتان بکات کەهەموو کتێبەکە بەوشێوەیە نووسرابێت. هیگڵ ئارام ئارام (زۆر ئارام ئارام) جۆرێك خوائاساییانە(Apotheosis)ی ئامانج وبێ چەندوونی پەرە پێدەدا کەتیایدا(هۆشیاری رەها-Absolute knowledge)، دەردەکەوێو بەرجەستە دەبێ. تەنانەت وێناکردنی رستەیەکی زیادتر لەشەش دێڕ کەسەرتاسەر بێمانایە، دژوارو سەختە (هەرئێستا خۆتان تاقی بکەنەوە) بەڵام لەوکاتدا، هیگڵ بەوشێوەیە ئیرادەی کردبوو دەیتوانی بێ راوەستان دەرەقەتی نووسینی لاپەڕەکان بێت بۆخستنەڕووی بابەتێك بەوشێوەیە: ((ناسینیشێوە مەعقولە Notions))پەتیەکانی هۆشیاری بەشێوەیەك کەتیایدا شێوە مەعقولەکان، حاڵەتەکان یاشێوەکانی هۆشیارین، لایەنی شێوەی مەعقول-بەبەرجەستە بوون لەوێدا لەچالاکیە نێوانگیریە سادەکانیدا، لەپایەی ئەندێشەدا، قۆناغەکانی ئەو نێوانگیریە بەش بەشو لێکجیادەکاتەوەو ئەمانە هاوتاوتەریب لەگەڵ ناکۆکی خود یان دەروونیان (Immanent)، نیشانی خوای دەدات.))

هیگڵ دەیگوت کەئەو(کتێبە)، (هەوڵێکە بۆئەوەی فەلسەفە فێربکات کەچۆن بەزمانی ئەڵمانی قسەبکات.) هەندێك لەو باوەڕەدان کەهیگڵ لەوکارەیدا سەرکەوتنی بەدەست هێناوە، بەڵام ئەو رایە سەربزێوو ئازاردەرانەیە، گاڵتەکردنێکە بەزمانی ئەڵمانی، زمانیهولەندرلین وریلکە. بەڵکو هیگڵ دەبووا

بەرلەوەی لەهەوڵی ئەوەبێ شتێك فێری فەلسەفە بكات، خۆی فێری قسەكردن بەزمانی ئەڵمانی بكات!

بەڵام ئایا ئەمە بەڕاستی چ مانایەكی هەیە؟ هیچ كەس ناتوانێ بەرهەمێكی (٨٠٠)لاپەرەیی بەهەر زمانێك دابهێنێ بێ ئەوەی كەئەو بەرهەمە مانایەكی هەبێ . زۆر لەتوێژەرەوان، ئەو بڕوایەیان كردۆتە توێشووی ڕێگا، زاتیان كردو پێیان نایە نێو زۆنگاوی نووسین وداڕشتنی هیگڵ. هەندێك لەوانە لەقاڵبی ماركسیستی هاتنەدەر، ژمارەیەكی تر لەقاڵبی ئەگزیستانسیالیست ودیسان هیتر هەن هەر نەهاتنە دەر(هیگڵیەكان) هیگڵ دواجار لەچڕكردنەوەی فەلسەفەكەی، دەبەرگ كتێبی نووسی. (چاوەڕوان دەكرێ كەچاپی نوێو كۆتایی بەرهەمەكانی ئەوبەهەوڵی دویچەفورشونگ گمانیشافت(ئەنجومەنی توێژینەوە ئەڵمانیەكان) خۆی لەسەرووی(٥٠)بەرگ بدات. بەمپێیە هەر چەشنە هەوڵێك بۆچڕكردنەوەو كورتكردنەوەی ئەندێشەی هیگڵ، وەكو ئەوە وایە هەوڵی ئەوە بدەین لەئێسكی هەرەبچووكی كلكی دایناسورەوە پەی بەجانەوەرێكی لەندەهۆروپێ بەزەوی دادەرو لەنێوچوو ببەین كەئەو ئێسكە، ئێسكی ئەوە.

هیگڵ لەكتێبی دیاردەناسیی ڕۆحدا ڕەوتی لۆژیكێك شرۆڤە دەكات كەتیایدا زهنی مرۆڤ لەپێگەی هۆشیاریی سەرەتایی‌و بەتێپەڕبوون لەقۆناغەكانی خودئاگایی، عەقڵ (reason)، ڕۆح (spirit)و ئایین، تائاستی هۆشیاریی ڕەها شۆڕدەبێتەوە یابەرزدەبێتەوە. ئەمە تەرحێكە كەهیگڵ بەگوێرەیەوە، سیستمی هەمەلایەنەو شكۆداری خۆی لەسەر داڕشت.

سیستمی هیگڵ هەموو شتێكی (بێ‌لەئاسایی بوون بەدەر)، لەخۆدەگرت. (وەڵامی ئەو پرسیارەی كە) ئایا ئەو سیستمە هەموو شتێك بێ لەئاسایی بوون بەدەر دەگرێتەوە...؟ (یاهەر دەربارەی هیچ شتێك بەراستی وانییە) پەیوەستە بەوەی كەدەربارەی پێكهاتەی بنچینەییو زیندووی ئەوەوە چ تێڕوانینێكیان

هەبێ. سەرجەمی سیستمەكە،لەسەر شێوە بەڵگەكاریی داهێنەرانەی هیگڵ-واتە شێوازی بەناوبانگی دیالەكتیكی ئەوەوە جێگیرە. ئەو شێوازە بە(بەرنیهاد)ێك یا(تێز)ێك-بۆنموونە (بەرنیهاد)ی بوون-دەستپێدەكات. بەبڕوای هیگڵ، تێز، بتەوێ یان نا نوقسان‌و ناتەواوە. كاتێك كەئێمە سەبارەت بەوێنای (بوون) قووڵ دەبینەوە، ئەو وێنایە، دژی خۆی-(بەرامبەر نیهاد) یا (ئەنتی تێز)ی خۆی-یانی (نەبوون) دێنێتە كایە. ئەوكات ئەو وێنایەی (دووەم)یش نوقسان‌و ناتەواو دەردەچێ‌و لەوكاتەدا، هەردوو دژەكە (تێزو ئەنتی تێز) تێكەڵكێشی یەكتر دەبن تاكو (هاونیهاد)ێك یا (سەنتێز)ێك بێننە ئاراوە كەلەو نموونەیەدا، هاونیهاد یاسەنتێز بریتیە لە(بوون) ئەو سەنتێزە هەرچێ‌كە هەم لەتێزو هەم لەئەنتی تێزدا عەقلانیە، دەپارێزێ‌وخۆیشی دەتوانێ ببێتە تێزێكی‌تر. ئەو پرسە بواری ئەوە دەدا كەپرۆسەی ناوبراو لەزنجیرەگەلێكی سێ‌لایەنەدا-دووپات ببێتەوەو تاسنوورە هەرچی عەقلانی‌ترەكان بچێتە پێشەوە. ئەو پرۆسەیە، تازیاتر عەقلانی تردەبێت لایەنە(ڕۆحانی-spiritual) یارۆحیەكەشی زیاتر دەبێت و هەروەها كەرۆحانی تردەبێت، لەخۆی‌و لایەنی ماناو ناوەڕۆكی خۆیشی-زانیاری زیاتر وەدەستدێنێ ، پرۆسەی ناوبراو، بەهۆشیاریی ڕەها، یانی پلەیەك كەتیایدا(ڕۆح-spirit) خۆی لەپێگەوپایەی ڕۆح دەدۆزێتەوە كۆتاییدێت.

كەوایە كۆڵەكەی بنەڕەتی ئەو سیستمە، دیالەكتیكە كەلەهەموو ئاستەكاندا كاردەكات، لەپایەبەرزترین بوارە ڕۆحیەكانەوە بگرە تاتەمومژاویترین‌و ناڕۆشن‌و تاریكترین كایە مێژوویی، هونەری، زانست‌و نموونەكانی لەو جۆرەیان. نموونەیەك لەدیالەكتیكی هیگڵ لەو ئاستانەدا، بەم شێوەی خوارەوەیە:

بەرنیهاد(تێز): ئەندازەیی

بەرامبەر نیهاد(ئەنتی تێز): هونەرە ڕۆمانتیكیەكان

هاونیهاد(سەنتێز) :پەیكەرتاشی كلاسیك

ئەوەی کەئایا بەڵگەکاریی سەرەوە، پەیوەندی بەوەی کەلەواقیعدا دەیبینین هەیە یان نا، لەم کاتەدا مایەی سەرنجی ئێمە نییە. ئەو نموونەیەمان تەنها لەبەر ئەوە هێنایەوە کەشێوازی هیگڵو جۆری دەستکرد یائەو کەلوپەلانەی کەئەو دەیخاتە نێو مەکینەی گۆشتی جیهانگیرانەی خۆی، نیشانبدەین. نموونەی نارۆشنترو ئەبستراکتر (کەهەڵبەتە شێوازی هیگڵ پەیوەندی زۆر زیاتری پێوە هەیە) بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

بەرنیهاد(تێز): گشت یا سەرجەم-(universality) بەرامبەر نیهاد(ئەنتی تێز) بەش بەشی (particularity) هاونیهاد(سەنتێز): تاکایەتی (individuality).

شێوازی دیالەکتیکی هیگڵ (کەئەو پێیدەگوت لۆژیك) سەرچاوەی لەئامانجێکی پەسندو مەزنەوە دەگرت. هیگڵ دەیویست بەسەر گرنگترین کێماسیو لاوازیی لۆژیکی نەریتیدا زاڵ بێت، یانی ئەوواقیعیەتەی کەلۆژیکی نەریتی، بەگشتی پووچو بێناوەڕۆکە. لۆژیك هەرگیز هیچ زانیاریەك دەربارەی هیچ شتێك جگە لەخۆی ناداتە دەستەوە. بۆنموونە، بەڵگەکاریی نەریتی، وەکو ئەو بەڵگەکاریەی خوارەوە، تێبینی بکەن:

هەموو فەیلەسوفەکان گیرۆدەی خۆبەزلزانی عەقڵین. هیگڵ فەیلەسوفێکە. بەمپێیە هیگڵ گیرۆدەی خۆبەزلزانی عەقڵیە.

ئەگەر ئەو بەڵگەکاریە لەبارەی جادوکارانو (مەرلین-merlin)یش بووایە، لە رووی لۆژیکیەوە، روخسارێکی تەواو یەکسانو وەك یەك دەبوو. بەمپێیە دەشێ بەو شێوەیەی خوارەوەی بنووسین:

هەر(ئەلف)ێك (ب)ە.

(ج)، (ئەلف)ە.

بەمپێیە(ج)، (ب)ە

چاوپۆشین لەناوەڕۆکی بەڵگەکاری، روخسارە لۆژیکیەکەی وەك یەك دەهێڵێتەوە. بەبڕوای هیگڵ، ئامانجی لۆژیك(وەدەستخستنی) راستیە، بەڵام راستیەکی بێ ناوەڕۆك، هیچ نییە. راستی یاحەقیقەتی پووچ و بێناوەڕۆکی لۆژیکی نەریتی، هیچ چەشنە زانیاریەك ناداتە ئێمەو ناتوانێ حەقیقەتە راستەقینەکان بدۆزێتەوە.

هیگڵ مەبەستی ئەوەیە کەبەسەر ئەو جودایەی روخسارو شێوەی ناوەڕۆکدا، زاڵ بێت.

بەڵگەکاریی ئەو رێککردنێکە کەواباسی دەکەین. هیگڵ خوازیاری ئەوەبوو کەئەو بەڵگەکاریە لەسەرجەمەکەیدا جێبکەنەوە. (ئەو ئێمە دڵنیا دەکاتەوە کاتێك ئەو بەڵگەکاریە لەسەرجەمەکەیدا تێبینی بکرێت، پرسیارەکان، یاسەرچیخرۆشتنە لۆژیکیە باوەکان کە لەوانەیە سادەو ساکاریو زوو باوەڕیی ئێمەیان لەبەرانبەردا دروست بێت، نەمێنێ .) هیگڵ بەڵگەکاریی خۆی بەدەربڕینی ئەو قسەیە دەست پێدەکات کەلۆژیك، شرۆڤە کردنی ئەندێشەیە.

بەهەمانشێوە کەتێبینیمان کرد، پرۆسەی دیالەکتیك تاپلەی زەهن یارۆحی لۆژیك (absolute spirit) هەڵدەکشێ . زەهن (رۆح/ رەها) واقیعیەتێکی بنچینەییەو جیاوازە لەشێوەو روخسارە بەشبەشی وتایبەتیەکان کەلەجیهانی سروشتدا بەخۆیەوە دەیگرێت. زەهن(رۆح/ رەها)یە کەسیما بەجیهان دەبەخشێ. بەمپێیە خوێندنەوەو موتاڵاکردنی شێوازی کارو رەفتاری زەهن(ئەندێشە) شێوازی کارو رەفتاری جیهان ئاشکرادەکات.

ئەم دەرئەنجامە لەو بەڵگەکاریەی کەلەسەرەوە باسکرا، بەدەستدێت کەهیچ واقیعیەتێکی بابەتی بەدی ناکرێت کەبەدەربێت لەئەندێشە. لەراستیدا هیگڵ لەکتێبی (فینۆمینولۆژیا)دا بەڵگەدێنێتەوە کەئەندێشە، واقیعیەتی بابەتیەو واقیعیەتی بابەتی، ئەندێشەیە (هەرچی کەواقیعیە، عەقلانیەو هەرچی

کەعەقڵانییە، واقیعیە) ئەم دووانە یەك شتو وەك یەکن. ئەم قسەیە بەو مانایەیە کەکاتێك لۆژیك پەیوەستە بەئەندێشە، کەوایە پەیوەستە بەواقیعیەتیش.

بەمشێوەیە، بابەتی لۆژیك، بریتیە لە(حەقیقەت وەك ئەوەی کەهەیە).

بەمپێیە، دیالەکتیك بەشێوازی سێ پایەی تێز، ئەنتی تێز وسەنتێزی خۆی هەم شێوە(روخسار)ی هەیەو هەم ناوەڕۆکیش. دیالەکتیك(بەهەمان ڕێگادا دەڕوات کەزەهن پێیدا دەڕواتو تەی دەکات). هەروەها سەروکاری هەیە لەگەڵ (حەقیقەت وەك ئەوەی کەهەیە). تێزێك یا(بەرنیهاد)ێك، بەهۆی بێ توانایی فۆرمالیستی خۆی لەجێکردنەوەو سازگارکردنی ناوەڕۆکەکەی لەسەرجەمیی خۆیدا، ئەنتی تێز یابەرامبەر نیهادی خۆی دێنێتەکایە، وەکو تێزی بوون، کەبتەوێ یان نائەنتی تێزی خۆی واتە نەبوون دێنێتە بەرهەمو ئەوجا هەردوو تێکەڵکێشی یەکتردەبن و دەبنە یەکپارچەو سەنتێزی خۆیان واتە بوون پێکدێنن.

ناشێ نکۆڵی لەوە بکەین کەئەو سیستمە، زنجیرەیەکی بەربڵاو لەئەندێشە بەرچاووقووڵو هزرییەکان دێنێتە کایە.

بەڵام ئەمانە لەراستیدا لەهزرگەلێکی شاعیرانە بترازێ شتێك نین. راستی ئەوەیە کەسەرجەم سیستم یا سیستمی (هیگڵ) لەبنەڕەتدا ئایدیایەکی شاعیرانەی جوانە، بەڵام ئەو پەپوولە بەهۆی سنجاقێکەوە شەتەك دراوە:هەروەها لەزۆر بوارە نزمترەکانی هەرەم، ئەو ئایدیایانە نەك چەوتن(تێز:ئاینی یەهود، ئەنتی تێز: ئاینی رۆحی، سەنتێز: ئایینی یۆنانی) بەڵکو پووچوبێ ماناشن (تێز: هەوا، ئەنتی تێز: زەوی، سەنتێز: ئاگروئاو) لێرەوە دەکرێ بزانین کەوێڕای بانگەشەی هیگڵ کەسیستمی خۆی بەپێویست (بەمانای لۆژیکیانەی وشەوە) دەزانێ، ئەو سیستمە زیاتر لەسەر بنەمای ئەگەرو رێکەوت جێگیرە. لۆژیکی ئەو، هیچ بەهرەیەکی وردەکارانەی کەبۆنموونە

لەسیستمی ئەندازەیی سپینۆزادا بەدی دەکرێ، تیانییە، هەروەها وەك چۆن دەبینین، کاتێك ئەو لۆژیکە روو دەکاتە زەمینەگەلی کرداریتری وەکو مێژوو، بەراستی لەوانەیە ئەندێشەگەلێکی زۆر نافۆلاو ترسناك دروستبکات. (تێڕوانینی رێبەریی میللی کەبەرجەستەو رەنگدانەوەی (رۆحی جیهان)ە، رەنگە لەرۆژگاری ناپلیۆندا، ئاراستەو پاساوێکی شاعیرانەی هەبووبێ، بەڵام کاتێ لەژێر رۆشنایی ئەزموونەکانی سەدەی بیستەمدا بیردەکەینەوە، بەهیچ شێوەیەك ئەندێشەو بیرکردنەوەیەکی قابلی قبوڵ نییە.)

وێرای بڵاوکردنەوەی ئەو بەرهەمە پڕقەبارەیەش، هیگڵ دیسان هەر موفلیسو بێپارەبوو. زانکۆ هەروا داخراو مایەوەو ئەو بەناچاری دەستبەکاربوو کەبۆخۆی کارێك پەیدابکات، بەڵام لەم سەروبەندەدا، ئەو پرۆسە دیالەکتیکیەی کەراستەوخۆ دەستەویەخەی هیگڵ دەبووەوە، سەنتێزی لەنکۆڵی نەهاتووی خۆی دروستکرد:خاوەن خانووی هیگڵ، کورێکی هێنایە دنیا کەناونرا لودویگ.

کەمێك دوای ئەوە، هیگڵ (یەنا)ی بەجێهێشت تاکو لەپلەی سەرنووسەری (رۆژنامە)ی (بامبورگەر ساتیونگ-bamburger zeitung) دەست بەکاربێت، کارێك کەدوو ساڵ تیایدا مایەوە. بەداخەوە کەئێمە تەنها دەتوانین چەندوچوونی سەروتارەکانی ئەو تێبینی بکەین، چونکە وەك دیارە هەموو ژمارەکانی ئەو رۆژنامەیە لەبەرواری (١٨٠٧تا١٨٠٨) لەگەڵ پرۆسەی بەرۆحانی کردنی مێژوو رووبەروو بووەوە (لەنێو بران).

لەم کاتەدا، هیگڵ تەمەنی گەیشتبووە (٣٨) ساڵو بووە بەڕێوەبەری خوێندنگەیەك لە(نۆرمبێرگ). ئەم کارە، کەهەشت ساڵ تیایدا مایەوە، بەرادەی پێویست کاتی پێدا کەکاری فەلسەفیی خۆی درێژە پێبدا. لەم سەردەمەدا، هیگڵ ماوەیەك بوو کەوازی لەتێزی ئازادسازی یائازادی بەخشی (liberation) شۆڕشگێڕانە هێنابووو بەجۆشوخرۆشەوە باوەڕی بەئەنتی تێزی ئەو تێزە

هێنابوو. هیگڵ لەکاری بەڕێوەبەرێتیدا کارامە بووو دەیگوت: (ئامانجی هەر پەروەردەو فێرکردنێك، بریتیە لەریشەکێشکردنی خەیاڵات، ئەندێشە، بیرو هزرگەلی تاکەکەسی کەبۆی هەیە لاوان هەیانبێت و سەرقاڵی بن...ئەندێشە، وەکو ئیرادە، دەبێ ملکەچو بەرفەرمان ببێت.)

بەهەمانشێوە کە زۆرێك لەبەڕێوەبەرانی خوێندنگە، حەزیان لەکاری خۆیان نییە یاتەنها کەسانێکی سەراپا تەمبەڵن، هیگڵیش بەڕێوەبەرێکی سەختگیرو لێبڕاو بوو. کەسێك کەلەبەر چۆنیەتی دەرس خوێندنیدا، هیگڵی پەستوتووڕە کردبا، خۆی تووشی مەترسی کردبووەوە. یەکێك لەخوێندکارەکانی دەگێڕێتەوە کە(من وهاوڕێیەکی ترچووبووینە لای تائەو ڕەخنەو گلەییو گازەندانەی کەخوێندکاران هەیانبوو بخەینە بەرچاوی، بەڵام چ پێشوازییێکمان لێکرا: هەرنەمانزانی چۆن چۆنی لەپلیکانەکان چووینە خوارەوە!).

لەم سەروبەندەدا، ئەنتی تێزێکی سەیری دیکە هاتەدی: هیگڵ بووە عاشق، دەرکی ئەو مانایە، لەوانەیە بۆهەندێك خەڵك بەئەندازەی دەرککردنی تێڕوانینی دیالەکتیکی هیگڵ لە(ڕەها) سەخت بێت. هیگڵ تەمەنی گەیشتبووە چل ساڵو لەتەواوی ئەو ماوەیەدا (خلیسکانێکی بێ ئاکامی لێدەرچێ) هێشتا هەر ڕەبەن مابووەوە...ساڵەها خوێندنەوەو موتاڵای لەسەریەكو بەردەوام، کاریگەریی ناقۆڵای خۆی کردبووە سەری.

ڕوخساری عەبووسو ڕەنگ پەڕیوی هیگڵ، دووچاری پیریێکی ناوەخت ببوو. قژوموووەکانی تەنکبوونو ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر تەنك دەبوونو زیاتر هەڵدەوەران، دیمەنێك کەلەڕوخساری ئەودا مابووەوە ئەو تروسکە خەفەتاویە ئاشکرایەی چاوەکانی نیشان دەدا. هیگڵ پیاوێکی کورتە باڵاوخەپڵە بوو و لەگەڵ ئەوەشدا پشتی کەمێك کووڕبوو.

داب و ڕەفتاریی کۆمەڵایەتیانەی تێکەڵ بوو بەدەستپاچەییو ناشیگەرییێکی زۆر. یانی لەڕاستیدا، (گیۆرگ ویلهلم فریدریش هیگڵ) تەنانەت لەلایەن شاگردە هەرە وریاکانیشیەوە خاوەنی هێزی ڕاکێشانی جادوویی نەبوو. (ماری فون توشەر) ئەو کچەی کەهیگڵ کەوتە داوی عیشقیەوە، لەبنەماڵەیەکی نورمبێرگی خاوەن ئەسڵ ونەسەب وبەناو بوو وتەمەنیشی تەنها (١٨) ساڵ بوو.

ماری یەکێ لەهەواداران ولایەنگرانی (ژان پۆل)ی نووسەری دێرینی ڕۆمانە وروژێنەروگشتیەکان بووو باوەڕی بەدیدگاو تێڕوانینە ڕۆمانتیکیەکانی وەك (ئەحساس)و ژێستە هەستبزوێنەکان هەبوو. هیگڵ هۆنراوەی پڕباقوبریقی بۆهۆنیەوە کەتیایاندا، بەشێوەیەکی وردەکارانە، ماهیەتی دیالەکتیکی عیشقی شرۆڤەو توێکاری دەکرد. تەنانەت ئەو کاتەی کەیەکتریان لەژواندا دەبینی، هیگڵ تارادەیەکی زۆر هەر وەك هەمان بەڕێوەبەری قوتابخانە دەمایەوەو هەمیشە سەبارەت بەتێڕوانینە ڕۆمانتیکییو هەوەسئامێزەکانی ماری، ئاوازێکی سەرزەنشتانەی لەخۆنیشان دەدا. ئەو دواتر لەنامەکانیدا لێبوردنی دەخواست: (دانی پێدا دەنێم کەئەو کاتەی ناچار دەبم بنەمایەکی ئەخلاقی ژێر پێ بنێم، زۆر زوو توانای دیاریکردنی ئەوکارو ڕەفتارانە لەدەستدەدەم کەتیایاندا ئەو بنەمایە بەرچاو دەکەوێ لەکەسێکی دیاریکراو-لەو بارەیەوە لەتۆدا-هەروەها دانی پێدادەنێم کەپێمخۆشە ئەوبنەمایانە زۆر بەگرنگ بگرم، چونکە لەم بنەمایانەدا لایەنی گشتیو ئەو بایەخەی کەهەیانە بەدی دەکەم، شتێك کەتۆ بیری لێناکەیتەوەو لەڕاستیدا بەبڕوای تۆ لەبنەڕەتدا ئەو لایەنە گشتیو بایەخدارەیان تیانییە.) مرۆڤ لەخۆی دەپرسێ کەئەگەر ماری (درەختێکی ئازادی) لەبازاڕی شاردا بڕواندبا-یانی هەمان ئەو کارەی کەهیگڵ لەتەمەنی ئەودا ئەنجامی دابوو-لەو کاتە هیگڵ چی پێدەگوت؟ لەگەڵ ئەوەشدا، ڕاستیەکە ئەوەیە کەماری واپێدەچێ وەڵامی عەشقی پیرو کۆنەپەسندی خۆی دابێتەوە.

ئەوان لەساڵی (١٨١١) زەماوەندیان کرد(مەراسیمی زەماوەندەکەیان) کۆڕێکی گەرم بوو کەهەڵبەتە هاتنی چاوەڕواننەکراوی خاوەن خانووی هیگڵو ئەو گۆبەندەی کەبەرپایکرد، کەمێك کۆڕەکەی شێواند. خاوەن خانووەکە بەحاڵەتێکی پەشۆکاوانە پارچە کاغەزێکی بەدەستەوە بوو رایدەوەشاندو دەیگوت ئەو کاغەزە بەڵێنی زەماوەندکردنی نووسراوە، کەهیگڵ پێیداوە. بەگوێرەی گێڕانەوەیەك، خاوەن خانوو سەرەنجام (رەزامەندی داو لەبریدا پارەی وەرگرت.)، بەڵام ئاگرێکی دێرینیتریش هەبوو کەبەو سادەییە دانەدەمرکا. کاتێك کریستیەن، خوشکی هیگڵ، هەواڵی زەماوەندکردنی براکەی بیست، تووشی تووڕەبوونو پشێوی دەروونی بوو(ئەو رەوشە لەزمانی زیادەڕۆیی‌و بێ هەست ونەستی ئەوکات بە(پشێوی خۆبەنەخۆشزانی تێکەڵ لەگەڵ هەڵچوونە هیستریاییەکان(لێکدرایەوە.) کریستیەن کەوەکو مامۆستای مالان خەریکی کاربوو، نەیتوانیبوو بەخۆی بسەلمێنێ زەماوەندبکاتو ژیانی هاوسەرێتی پێکەوە بنێ. قبوڵ نەکردنی داخوازییەکی بۆزەماوەندکردن، بووەمایەی سەرهەڵدانی (حاڵەتی دەمارگیری)و (رەفتاری سەیروسەمەرە) تیایدا. هیگڵ داوای لێکرد کەبێتو لەگەڵ ئەواندا بژیت، بەڵام بەخیلی توندی کریستیەن بەرامبەر هاوسەری هیگڵ، لێنەگەڕا ئەو پێشنیارەی براکەی قبوڵ بکات. لەجیاتی ئەوە چووە لای یەکێ لەخزمەکانی‌و لای ئەو مایەوە. لەوێ هەوەڵ رۆژتا ئێوارە لەسەر کورسیەك دادەنیشتو دەگریاو دەیقیژاندو بەو شێوەیە رۆژەکانی بەسەر دەبردن. بەقسەی ئەو خزمەی، کریستیەن زۆر لەبراکەی(دلگران)بوو و(نەفرەتێکی زۆری) لەهاوسەرەکەی نیشاندەدا. رەوشی تەندروستی ئەو رۆژ بەرۆژ روو لەخراپبوون چوو، تاوای لێهات لەیەکێ لەشێتخانەکاندا خەواندیان، بەڵام ساڵێك دوای ئەوە، مۆڵەت دراو هاتەدەرەوە.

هیگڵ خوێنساردی خۆی پاراست، بەڵام ئەو پشێویە دەروونیەی کەلەخوشکەکەی هەبوو، بێگومان زۆری پەرێشانکردبوو. ئەو هەروا بەردەوام بەدەست پشێویی‌و خەمۆکیەوە دەینالاند. جارێك، قسەی لە(کەوتنە نێو دڵی سەرزەوییە تاریکەکان) کرد، ((شوێنێك کەتیایدا هیچ شتێك تەواو، دیاریکراوو ئاسایش نەبوو، هەموو شوێنێك پڕبوو لەشکۆو مەزنێتی، بەڵام ئەو هەمووە لەتەك ئاستەنگو کۆسپ‌وچاڵەکانەوە بوو.)) ئەو ئاشکرای دەکرد کەچۆن چۆنی بۆیەکەم جار لەفەلسەفەی خۆی ئاگادار بووەوەو دەیگوت ((هەر مرۆڤێك کەئەو خاڵە وەرچەرخێنەرەی (لەژیان)دا هەبێ، شەوانە کە رادەکشێ هزرولێکدانەوەکانی یاپسوڵەی سروشتو خەسڵەتی خۆی تاقیدەکاتەوە، ئینجا لەبەر کێشەو ئاستەنگەکانی ئەوەوە، ناچار دەبێتە کەسێکی بەهێزوخاترجەم کە لەخۆیداو لەژیانی ئاسایی رۆژانە-و ئەگەر بەرلەوە نەیتوانیبێ خۆی بەوەوە رازی بکات- لەبوونی دەروونێکی شەریفانە-هەست بەئاسایش دەکات.)) دەروونناسان زۆرجار ئاماژەیان بە((ئارەزووی پاراستن و ئاساییش...کەتەنانەت بۆبیرکردنەوەی ئەبستراکتیش زۆر زۆر ئیلهامبەخشە)) کردوە: فەلسەفەی هیگڵ-کەسەرچاوە لەئەنگێزەیەکی قووڵەوە دەگرێ -لەوانەیە رەنگدانەوەیەکی ترازانی دەروونی قووڵی ئەو بووبێت. ئەو تێڕوانینە رەنگە مایەی گاڵتەبێت، (بەڵام بەڕەچاوکردنی خەسڵەتی دەروونـاوی یا ئەسکیزوییدو (بەدوایدا چاکبوونەوەی) پرۆسەی دیالەکتیکی هیگڵ-کەلەروانگەی ئەودا هەمان ((شێوازی کاری زەینە))-(دەبێ بڵێین) کەهیچ گاڵتەیەك هەڵناگرێ . لەگەڵ هەموو ئەو ئاستەنگانە، زەماوەندکردنی هیگڵ، وەکو باسکراوە مایەی شادمانی بوو. ماری، دوو کوڕی بەناوەکانی (کارل) و (ئیمانۆئیل) هێنایە دنیا. لەکاتێکدا ئەو دوو کوڕە گەورەدەبوون، (لودویگ)ی برای سێیەمیشیان خۆی گەیاندە ئەوان. ئەو دوای مردنی دایکی لەیەنا، هات تاکو لەگەڵ کوڕی خێزانەکەیاندا پێکەوە بژین. وێڕای

نیازی پاکی هیگڵ، ئەو ڕەوشە، کەڵکێکی نەبوو. بێزاری، وەکو خۆراك کەوتبووە گیانی لودویگ. وەك دیاربوو ئەو بەهرەیەکی زۆری لەعەقڵی باوکی بەمیرات بردبوو. لودویگ بەشوێن پێی باوکیدا هەنگاوی ناو بووە خوێنکارێکی توندڕەو. حەزی لێبوو لەپزیشکی بخوێنێ، بەڵام هیگڵ گوشاری بۆهێناکە بەکاری بازرگانیەوە خەریك بێت. لودویگ ماڵی خۆی تەرك کردو خۆی گەیاندە لژیونی دەرەوەی هۆڵەنداو دواتریش بەکەشتی ڕەوانەی هیندی ڕۆژهەڵات(ئەندۆنیزیا کەئەوکات کۆڵۆنی هۆڵەندا بوو) بووو لەوێدا تووشی تاو لەرز بوو گیانی سپارد.

لەماوەی ئەو ڕۆژگارە بوو کەهیگڵ دووەمین شاکاری گەورەی خۆی، (زانستی لۆژیك-The science of logic) نووسی. ئەو بەرهەمە گەورەیە، لەو ڕووەوە شازو تایبەتە کەتیایدا دەتوانین بڵێین هیچ هەواڵێك لەو دووبابەتە کەلەناونیشانی کتێبەکە هاتوون، نییە. هیگڵ مەبەستی لەوشەی زانست، میتافیزیك-ئەنتی تێزی فیزیك بووولۆژیکیش شێوازی دیالەکتیکیەکەی بوو. ئەگەر شێوازی دیالەکتیکی هیگڵ وەکو شێوازێکی لۆژیکی قبوڵ بکەین، سیستمی ئەو بەراستی بناغەدارترین، هەمەلایەنترینو بەرزترین سیستمێکی بەلگەدارە کە تائێستا ڕێکخرابێو خرابێتە ڕووەوە. (بەڵام) ئەگەر ئەو جۆرە شتە قبوڵ نەکەین، ئەوا بەتوندی دەکەوینە ڕاڕایی کەسەرجەمی ئەو سیستمە بەوجۆرە بێسەراییو لادانێکی میتافیزیکیانە لێکبدەینەوە. (بەپێی وەها دیدگایەك، هیگڵ دەبوا ئەو بەرهەمەی ناونابوا (میتافیزیکی میتافیزیك) کەلەراستیدا باشتر دەلالەتی لەناوەڕۆك وبابەتەکانی دەکرد.)

هیگڵ بەزانستی لۆژیکدا، خۆ لەلۆژیك ناگەیەنێ ، بەڵکو لەجیاتی، چەمکگەلێك شیدەکاتەوە کەئێمە لەکاتی بەلگەکاری لۆژیکیدا، سوودیان لێوەردەگرین-وەکو زاراوەو دەستەواژەکانی کانت(بوون، چەندایەتی، ڕێژە یا زیادەشتی لەوجۆرە). گرنگترین زاراوە لەو میانەدا بەبڕوای هیگڵ، زاراوەی ڕێژە

یازیادە(relation)یەو گشتیترین ڕێژە، بریتیەلەدژبەری (contradiction). بەمشێوەیە، ڕەوتی دیالەکتیکی تێز، ئەنتی تێزو سەنتێز سەرهەڵدەدا. هەروەك چۆن پێشتر تێبینیمان کرد، هیگڵ ئەندێشەی بەواقیعیەتێکی بنچینەیی دەزانیو پێیوابوو کەچۆن شێوزای دیالەکتیك بەسەر ڕەوتی ئەندێشە حکومڕانە، بەهەمان شێوە بەسەر واقیعیەتیشدا حکومڕانە. وەها شتێك لای هیگڵ ((زانست))ی لۆژیکی ئەو پێکدەهێنێ . هەموو شتێك سەربەشێوازی دیالەکتیکە.

زانستی لۆژیك پەردەی ناکۆکیی بنچینەیی لەنێوان کانت و هیگڵ لادەبا. کانت، زانایەکی داهێنەرو لۆژیکیزانێکی بەتوانابوو، بەوپێیە بەتەواوی ئەو توانایەی هەبوو کەکتێبێك سەبارەت بەزانستو لۆژیك بنووسێ . هیگڵ، بەپێچەوانە تێڕوانینێکی مێژوویی هەبوو بۆفەلسەفە. هەرتەنها گوزارەو دەربڕینەکانی ئەونین کەدەربارەی ئەنجاموئاکامی ڕووداوەکان دیدی درێژخایەن بەخۆبگرن، هیگڵ جیهان بەشێوەیەکی گشتی، بەکایەیەکی مێژوویی هەمیشە لەحاڵەتی کامڵبوون دەزانێ . وەها دیتنێك، تایبەتبوونی (particularity) ئەوەی کەلێرەوە هەنووکەییە، ڕەش دەکاتەوەو لەنێو دەبات. هەموو شتێك دەکەوێتە ژێر ڕۆشنایی دوورنماو ڕەهەندی مێژوویی. کانت بەبەراورد لەگەڵ هیگڵ. جیهان بەدیدێکی ڕۆشنو ڕوونی زانستمەندێك تەماشادەکات. ئەمڕۆ دیدگای کانت، دیدگایەکی بەبڕەوواوە، لەگەڵ ئەوەشدا، لەو هەلومەرجەی کەمێژووی مرۆڤایەتی لەکۆتایی قۆناغێکی درێژی فراوانخوازانە نزیك دەبێتەوە، لەوانەیە کەدیدگای هیگڵ جارێکی ترخۆی بخاتەوە ڕوو.

زانستی لۆژیك ناوبانگی بۆهیگڵ بەدیاری هێنا. لەکاتێکدا کەتەنها بەشی یەکەمی کتێبەکە بڵاو کرابووەوە، زانکۆکانی هایدلبێرگ وبەرلین کورسی

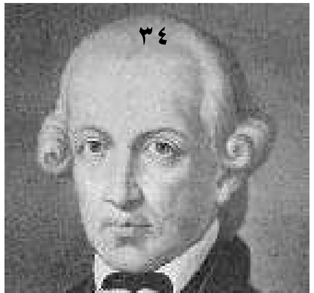

مامۆستاییان بۆپێشنیازکرد. هیگڵ هایدلبێرگی هەڵبژاردو لەساڵی (١٨١٦) چووە ئەوێ. ئەو بەناوبانگترین فەیلەسوفێکە کەلەمێژوویی ئەو زانکۆیەدا پۆستێکی هەبێ . لەهەورازی گردۆڵکەی ئەو بەری رووبارەکە، لەلایەکی شاردا، کوێرە رێیەك هەیە کەبەگوزەرگای فەیلەسوف بەناوبانگە. بۆگەیشتن بەو کوێرە رێیە دەبێ بەنێو رەزەکاندا سەربکەوی. لەخوارەوە، پردی کۆنی رووباری (نێکارا-neekara) هەڵکەوتووەو لەکەناری دووری رووباردا، شاری زانکۆیی-کەتەمەنی چەندین سەدە زیاترە-لەخوار قەڵاکەیدایە. چەند ساڵێك بەرلەئێستا یەکێك بەمنی گوت کەگوزەرگای فەیلەسوف، لەپای نیشتەجێبوونی هیگڵ لەم شارەدا ئەو ناوەی بەخۆوە-گرت، لەگەڵ ئەوەشدا دواتر بۆی دەرکەوت کەئەوقسەیە راست نییە، چونکە دەرکەوت کەهیگڵ حەزی لەپیاسەکردن لەدەرەوەی شار نەبوو.

هیگڵ، ساڵێك دوای چوونی بۆهایدلبێرگ، (زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم-The encylopedia of the philuso philosophical scienes in outline)ی بلاوکردەوە. ئەو کتێبە

بۆخوێندکاران نووسرابوو تاکو پێش ئەوەی بەشداری لەکلاسەکانی ئەودابکەن، بیخوێننەوە. ئەو کتێبە گەلاڵەیەکی گشتی لەسەرجەم فەلسەفەی هیگڵی بەدەستەوە دەداو ئەو بوارەی بۆخوێنەر فەراهەم دەکرد کە لەگەڵ بنەماو رێوشوێنەکانی زمانی تەکنیکی هیگڵو هەروەها بەکارهێنانی شازی ئەو لەچەمك و دەستەواژەی جیاجیا، ئاشنابێت. لۆژیك تاکە چەمکێك نەبوو کەدەبوا بەرگەی بگیرێ:ئێستا دەرسە وتاریەکانی هیگڵ بەگشتی دوور لەتێگەیشتن بوون، مەگەر ئەوەی لەگەڵ زمانی یاجوج وماجوجی ئەودا ئاشنایيت هەبوا. هەتا سادەترین ئاماژەو روونکردنەوەکان، پێویستیان بەکردنەوەی رازو رەمزەوە هەبوو: ((ئەگەر بەکورتی، قۆناغەکانی ئەو تێپەڕینە لەچۆنایەتیەوە بۆچەندایەتی چاوپێدابخشێنین (دەردەکەوێ کە) پرسی چۆنایەتی بۆدیاریکردنی بنەڕەتی، بوونو راستەوخۆییەکی هەیە کەتیایدا ئەندازەو دیاریکردن، هاوشێوەیی لەگەڵ بوونی شتەکی هەیە، بەچەشنێك کەبەگۆڕینیان، شتەکە خۆی لەنێودەچێت.)) (بێ هۆنەبوو کەژمارەیەك لەو کەسانەی کەلەماوەی جەنگی دووەمی جیهانی، رەمزونهێنی زۆر سەختی گرێ کوێرەی ئەڵمانی(aerman enigma) یان کردەوە، پێشتر توێژینەری (فەلسەفەی) هیگڵ بوون.)

هیگڵ لەکتێبی(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم)دا سیستمی خۆیشی شرۆڤەومشتومال دەکات. دەکرێ ئەو سیستمە وەکو ژمارەیەك پێکهاتەی شێوە هەرەمی بژمێرین کەبەسێیانەیەکی بالاتر کۆتاییان دێت. تێزی سییانەی بالاتر، (ئایدیای رەها-Absolute idea)یە کەئەنتی تێزی خۆی-سروشت-دێنێتە ئاراو سەنتێزەکەشیان بریتیە لە رۆح یاواقعیەتی رەها(Absolute reality). هەموو سیستمەکە پێکەوە دەتوانین بە رۆح بژمێرین (کەواقیعیەتی رەهاشە)و بیر لەخۆی و هەناو یامانای خۆی دەکاتەوە. ئێمە لەپایەوپلەی تاکدا، تازیاتر عەقلانیتر، بیرمەندترو هۆشیارتر دەبینەوە

لەخۆمان وهەناوو ناوەڕۆك یامانای خۆمان، ورده ورده لەوسیستمەدا رووەو باڵا ڕێڕەوودەگرین‌و هەڵدەکێشین.

ئەو سیستمە، جۆره بەیەکانە زانینێکی ڕۆحانی شکۆداره:سەنتێزی گشتگیرو هەمەلایەنەی ئایدیای رەهاو سروشت، یانی ڕۆح (یاواقیعیەتی رەها). بەوشێوەیە، وێڕای ئەوەی کەشێوە هەرەمی یاسێ کۆڵەگەیە، دەتوانین بەخولی یاسووڕداریشی بدەینە قەڵەم، چونکە گۆڕانکاری یاخۆجیاکردنەوە، پایەی بنەڕەتی ئەو گشتەیە.

شێوازی دیالەکتیك لەهەموو جێیەکدا کاردەکات: تێز، ئەنتی تێزی خۆی دروستدەکات وهتد. تەنها ئەوکاتە دەکرێ حەقیقەت بناسین کەخۆی بەش بەش ونایەکپارچە کردبێت-یانی ئەنتی تێزی خۆی-چەوتی-دروستکردبێت‌و بەسەریدا زاڵ بووبێت. بەهەمانشێوە، خوا هەرتەنها لەو رووەوە بێ کۆتاییە کەسنووری کۆتایی هاتنی گرتووەو بەسەریدا زاڵ بووە. (لەچیرۆکی دابەزینی مرۆڤ(لەبەهەشت)یش رەوتێکی دیالەکتیکیانەی هاوشێوه بەدی دەکرێت: دابەزین پێویستیی هەبوو تامرۆڤ بتوانێ بگات بەچاکەو خێروخۆشی.) سەرەڕای یەکپارچەیی(تێزو ئەنتی تێز) لەسەنتێز، نایەکپارچەیی یاگۆڕانی تێزێك کەئەنتی تێزی خۆیشی دێنێتە بەرهەم هەمیشە بوونی هەیە.

لەساڵی (١٨١٨) هیگڵ هەوڵیدا کەئەنتی تێزی بڕیاری خۆی سەبارەت بەقبوڵکردنی پۆستێك لەزانکۆی هایدلبێرگ هەڵبژێرێ : ئێستا پێشنیازی وەرگرتنی کورسیێکی لەبەرلین قبوڵکرد. هیگڵ لەوێدا بووە مامۆستای فەلسەفە، کورسییێك کەدوای مردنی فیختە خاڵی مابووەوە. لەوکاتەدا، ناپلیۆن شکستی خواردبووو دەوڵەتی پرۆسیا، جارێکیتر جڵەوی حوکمی لەئەڵمانیا گرتبووە دەست. ئەو حکومەتە لەو ڕۆژگارەدا-تاریکترین‌و کۆنەپەرستترین قۆناغەکانی خۆی پەیڕەو دەکردو بەرلین پایتەختی ئەو حکومەتە بوو. هیگڵ (١٣) ساڵی

دوای تەمەنی خۆی لەبەرلین بردەسەر. دەرسە وتارییەکانی ئەو ناوبانگی زۆریان پەیداکردو بوونە وێردی خەڵکی‌و سەدان خوێندکاری بۆلای خۆی ڕاکێشاو کاریگەریی ناقۆڵای فەلسەفی ئەو هێواش هێواش لەسەرتاسەری زانکۆکانی ئەڵمانیا، لەچوارچێوەی (هیگڵیانیزم-Heglianism)دا پەرەی سەند.

لەوکاتەدا، هەرچەشنە ئازادییەکی بیرکردنەوەو دەربڕینی بیروڕامانی سیاسی لەوڵاتی پرۆسیا بەشێوەیەکی گشتی قەدەغەکرابوو. ئەوە بەومانایە بوو ئێنریژیه هزرییەکانی خوێندکاران‌و هاولاتیانی ڕۆشنبیری بەرلین، بەناچاری دەبوا جێیەکیتر پەیدا بکات تاخۆی رزگاربکات. ئەنجامی ئەو رەوشە، گەشەو رەونەقی مەزنی هونەرەکان، فەلسەفەو مۆسیقای لەنێو چینە پڕقسەو بەمشتومڕەکان لێکەوتەوە.

هیگڵ بەکردەوە بوو بەفەیلەسوفی فەرمیی حکومەتی پروسیا. ئەو لەساڵی (١٨١٢) کتێبی(فەلسەفەی هەق-The philosophy of right)ی بڵاوکردەوە کەباس لەپرسی سیاسەت‌و مافەکان لەکۆمەڵ دەکات. ئێستا ئیدی هیگڵ بەهەموو هێزو بوونیەوە ببووە هەواداری رەوشی مەوجودو لەهەرچەشنە بیرکردنەوەیەکی جێگیر لەسەربنەمای گۆڕانی رادیکالیانەی کۆمەڵایەتی، بێزاربوو. دیالەکتیکی کۆڵەگەیی کتێبە تازەکەی ئەو بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

تێز: یاسا گشتیە تەجریدیەکان.

ئەنتی تێز: ویژدانی تاکەکەسی.

سەنتێز: سیستمی ئەخلاقیی هەر کۆمەڵگەیەك.

هیگڵ لەو باوەڕەدا بوو کەکۆمەڵگە دەبێ پشتبەستووبێ بەبەها خێزانیەکان‌و پیشەجێگیربووەکان. بەمەشەوە، سەیر لەوەدایە کەئەو شێوە دەوڵەتیەی ئەو لەمێشکیدا تاوتوێی‌دەکرد، زیاتر لەگەڵ مۆدێلە ئینگلیزیەکەی ئەو سەردەمەدا هاوشێوە بوو تاکو لەگەڵ مۆدێلی پروسیایی. ئەو دەوڵەتە،

حکومەتی پەرلەمانی، پادشایەتی بەدەسەڵاتی سنووردار، دادگاییکردن بەئامادەبوونی دەستەی داوەریو ئاسانکاریی لەگەڵ ئەوانەی بیرکردنەوەیتریان هەیە-بەتایبەت ئەوانەی بیرکردنەوەی ئایینیان هەیەو یەهودیەکان-لەخۆدەگرت. (تائەو شوێنەی کەمن ئاگام لێبێت، هیگڵ بەتەواوی بێبەری بوو لەدژایەتیکردنی یەهودی-کەلەو رۆژگارەدا لەکۆمەڵگەی پروسدا لەرووی کۆمەڵایەتیەوە بەتەواوی دیاردەیەکی پەسەندو مایەی قبوڵ بوو، رەهەندی هەمەگیرانەشی هەبوو..) لەومیانەدا، هیگڵ هەروا درێژەی بەوکارەی کەشارەزایی تیاهەبوو-واتە ورِوکاسکردنو سەرلێشێواندنی خوێندکارە لێبڕاووخۆماندووکەرەکانی کە لەهۆڵەکانی دەرسی ئەودا ئامادەبوون-دەدا. ئەو لەکاتێکدا قوتووی گەردی بەرلووتی خۆی لەسەرمێزی بەردەمی دادەناو سەری گەورەی-بەقژی رووتاوەیەوە-شۆڕببۆوەوە، بەشێوەیەکی ناشیانە، یادداشتەکانی دەگەیاندنەوە یەکترو ئەمدیو ئەودیوی پێدەکردن ولەهەمان کاتدا، بەئاوازێکی تێکەڵ بەگومان و دوودڵیەوە، رستە پێچاوپێچەکانی بابەتە وێناکاریە نارۆشنەکانی دێنانە سەر زمانیوباسی دەکردن. هەندێ جار کۆکەی لەناکاو، زنجیرەی ئاخافتنەکانی دەبڕی تائەوەی سەرەنجام بەتێپەڕین تاکو ئاستی تەجریدی پەتی، وەخت وبێ وەخت، بەجۆرێکی خوائاساییانەی تێکەڵ بەزمانڕەوانیو ڕەوانبێژییەکی دوور لەچاوەڕوانی دەگەیشت کەلەچاوتروکانێکدا، وتارەکەی لەئاستی تێزو ئەنتی تێزەکانی هەمیشە لەکێشمەکێشی زمانی تایبەتی(خۆی) بوو، دەگەیشتە ترۆپکی هەرەبالاو بێسنووریەوە کەلەسەرووی هەرمانایەکەوە بوو ولەوێدا، وەك ئەوەی خوائاساییانە،بەکەیفو ماشای خۆی بابەتەکەی شیدەکردەوەو لەخوێندکارەکانی دەگەیاند تائەوەی لەپڕ جارێکیتر کۆکە لەقسەکردنی دەکردەوە.

جاری وابوو رێکدەکەوت کەخوێندکارێکی زۆر ورِوکاس بووی، دوای کلاس دەچووە ماڵە کرێنشینەکەی. لەوێ مرۆڤێکی نائاساییو رەنگ پەڕیوی دەبینی

کەلەپشت مێزێکی گەورەی نووسین دانیشتووەو لەکاتێکدا رۆبێکی دوشامبری (زەردوخاکی)ی لەبەردایە کەتاسەرعەرزەکە درێژبۆتەوە، بەدەستەپاچەیی، ئەو هەموو کاغەزو کتێبە پەرش‌وبلاوانە ژێروژوورۆئەمدیوو ئەودیو دەکات. فەیلەسوف، هەمیشە لەمیانی گفتوگۆی دەستپاچەییانەی خۆی لەگەڵ ئەوکەسەی هاتبووە دیداری، بەکردەوە بوونی لایەنی بەرامبەری بەتەواوی لەوێ لەیاد دەچوو.

ئەو لەو ماوەیەدا، کەمێك لەنووسینەکانی بەچاپ گەیاند، بەلاٚم ژمارەیەك لەرەمزنووسە سەرسپردەو پابەندەکانی هیگڵ، یادداشتگەلێکیان لەبەر دەرسە وتارییەکانی ئەو دەنووسیەوە کەلەسەرجەمی بەرهەمەکانی هیگڵدا چاپ کراون. ئەو یادداشتە بلاوکراوانە، لەخۆگری کراوەترین ئەو شیکردنەوانەن کەهیگڵ لەبیروباوەڕەکانی خۆیدا سەبارەت بەجوانناسی، فەلسەفەی ئایینو فەلسەفەی مێژوویی بەناوبانگی خۆی بەدەستیەوە داون. هیگڵ لەو یادداشتانە، هەوڵ دەدا مێژوو بەشێوەی کایەیەکی دیالەکتیکی لێبکات، ئایدیایەکی دروستکراو کەلەبەرهەمەکانی مارکسی پەیڕەوکاری ئەو، بەوپەڕی هێزەوە جارێکی ترخۆی نیشان دایەوە. بەگوێرەی ئەو تێڕوانینە، مێژوو ئامانجێکی هەیە(ئیرادەی خوا لەروانگەی هیگڵو گەیشتن بەئامانجی کۆمۆنیستی لەروانگەی مارکس).

هیگڵ پێشکەوتنی دیالەکتیکی ئاڵۆزو بەدژوار تێگەیشتنی مێژوو لەرووی کۆشکە لمیەکانی زەمەنەوە پەیگیری دەکات. ئیمپراتۆریەکانی چین، یۆنانی کۆنو رۆما، سەرەنجام جێی خۆیان دەدەنە شکۆو مەزنایەتیی حکومەتی پرۆسیا:بالاترین شێوەی ژیانی کۆمەڵایەتی کەتائێستا لەسەر گۆی زەوی ناسراوەو(زۆر لەسەرووی مافەکانی هەبێ تاکێکی هیچ ناو بچووکە). ((مێژوو نیشانمان دەدات کەکاتێك ناوی فەلسەفە لەشوێنەکانیتر، کەم وزۆر لەنێو چوو بوو، فەلسەفە وەکو دارایيەکی تایبەت بەگەلی ئەڵمان درێژەی بەژیانی خۆی دەدا.

سروشت، ئەو پەیامە مەزنەی خستۆتە ئەستۆی ئێمەوە کەپارێزەرانی ئەو ئاگرە پیرۆزەبین-بەهەمان شێوەی کەلەرۆژگارانی کۆندا، رۆحی جیهان، بالآترین خودئاگایی لای میللەتی یەهوود هەبوو.)) تێڕوانینی هیگڵ ئەوە بوو کەیەکەمین پارێزەرانی ئاگری پیرۆز بەرزو شکۆدارترین خودئاگایی، دەبوا گیرۆدەی ئەو ئاکامەبن کەنازییەکان لەسەدەی بیستەم بەسەریان هێنان. هیگڵ (ئەگەر لەژیاندا مابوا) لەدەستی هیتلەرو کارە نەفرەتیەکانی رایشی سێیەم، بێزار وهەراسان دەبوو، بەڵام بەراشکاویەوە دەبێ بڵێین کەنووسینی ئەو شتە بێهوودانە، هیچ دەردێك دەرمان ناکات.

هیگڵ بەدیدگایەکی ئەوپەڕی فراوانەوە، لەمێژووی دەڕوانی: ((دیدگای مێژووی جیهانی)). مێژوو لەروانگەی ئەودا، کایەیەکی خۆپێگەیەنەرانە یا بەئەنجامگەیاندنی(رۆح یارەها بوون) خودە-Self-realization). مرۆڤایەتی رێڕەوێکی وردبینانەی عەقلانی خودناسانەی گرتۆتە پێش: مەعریفەتێکی رۆژ دوا رۆژ لەپەرەسەندنی یەکێتی وئامانجی خود. هیگڵ رایگەیاند، کەئێمە کاتێك کەرابردووی خۆپێگەیاندنی خۆمان بەچاوی گشتێکی واتادار تێبینی دەکەین، دەبینە خاوەنی هەموو رابردووو سەرگوزەشتەی خۆمان. بەمپێیە ئامانجی مێژوو شتێکی کەمتر لەدۆزینەوەی مانای ژیان نییە.

بۆچوونەکانی وەکو پێشکەوتن، ((دەرکی رابردوو)) (وەك بڵێی کەرابردوو هەرتەنها یەك شیکردنەوەی هەبێت)، مانای ژیان ریشەی لەکات و شوێنی ئەو سەردەمدا-یانی ئەڵمانیای سەرەتاکانی سەدەی نۆزدە-دا زۆر باش داکوتاو دوورە ((روانگەی مێژووی جیهانی)) بێت. ئوستانەکانی ئەڵمانیا لەسەروبەندی یەکگرتن بوون لەگەڵ یەکتر بۆپێکهێنانی میللەتێکی بەهێزی ئەوروپایی. شۆڕشی پیشەسازی لەسەرانسەری ئەوروپا پەرەی دەسەند. جیهان پێی دەنایە نێو چاخی زێڕینی دۆزینەوە زانستیەکان و ئیمپراتۆریە ئەوروپاییەکان،

قەڵەمڕەوی خۆیان تائەوپەڕی ناوچەکانی جیهان فراوان دەکرد. ئەو هەمووە، جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ دوورنماکانی دوایی سەدەی بیستەم، هەیە. چیتر((پێشکەوتن)) بەپرسێکی مسۆگەرانە ناژمێردرێ‌و مرۆڤ تەنانەت مل بۆمەیسەر بوونی لەنێوچوونی وەچەی خۆیشی دەدات. هەروەها، ئەوە زانستە کەتایبەتمەندیو هێڵەکانی روخساری رەهای هیگڵی بەخۆوە گرتووە نەك رۆح. تیۆری مێژوویی هیگڵی، نەیدەتوانی لەگەڵ ئەو جۆرە گۆڕانکاریانە بسازێ وقبوڵیان بکات. (ئەو سیستمەش کەلەوەوە سەری هەڵدا-واتە تیۆری مارکسیستی مێژوو-بەهەمان ئەندازە نەیتوانی لەگەڵ ئەو پرسەی کە((رمانی حەتمی سیستمی سەرمایەداری)) سەرسەختانە رێ لەهاتنەدی ئەورمانەی خۆی دەگرێ ، بسازێ ولەگەڵێ هەڵبکات و قبوڵی بکات.) ئێمە ئیدی مێژوو بەپرۆژەیەکی واتادارو حەتمی ناژمێرین، بەڵکو زیاتر وەکو تاقیکردنەوەیەکی زانستی لێیدەڕوانین کەئەنجامەکەی، هەرلەئێستاوە زیاتر پەیوەندی بەخودی ئێمەوە هەیەو لەدەستی ئێمە دایە.

لەگەڵ ئەوەشدا، روانگەی هیگڵ سەبارەت بەمێژوو، بەهەموو چەوت وچوێڵیەکانیشەوە، بەگشتی راو داوەرییەکانی ئەو بێبایەخ وبێ بەها ناکات. هیگڵ لەنێو بیرمەندانی سەدەی نۆزدەدا، دەکرێ بڵێین تاکەکەسێك بوو کەلەسەر گرنگیو بایەخی ئەمریکا لەئایندەدا راوەستا. ((لەقۆناغێك کەبەرێوەیە، ئێرە جێیەکە کەناوەڕۆك‌و گەوهەری مێژووی جیهان، خۆی ئاشکرادەکات.))

مارکس، نیچە، ژول ورن-هەموو پێشگۆ مەزنەکانی سەدەی نۆزدە-گرنگترین گۆڕانی سەدەی بیستەم تێنەگەیشتن. ٤٢

هیگڵ لەساڵی (١٨٣٠) بەبەڕێوەبەری زانکۆی بەرلین دامەزرێندراو ساڵێك دواتر، شافریدریك ویلیامی سێیەم، مەدالیای شانازی پێبەخشی، بەڵام ئیدی

گاڵتەبازاڕی ڕەفتاری سەیروسەمەرەی ڕۆحی جیهان، دەستی بەئازاردانی هیگڵ کردبوو: لەساڵی (١٨٣٠) پشێوی‌وهەنگامەیەکی‌تر لەشاری پاریس رووی‌دا. ئەمجارە هیگڵ نەرۆیشتە بازاڕی شار تا (درەختێکی ئازادی) بڕوێنێ. کاتێ شەپۆلێکی ئەو هەنگامەیە گەیشتە بەرلین‌و بووە مایەی سەرهەڵدانی نائارامیەکی جەماوەری، هیگڵ لەبیرۆکەی حکومەتی کۆمەلانی خەڵك دڵگران‌و هەراسان بوو. ساڵێك دواتر لەرۆژنامەی (Preussisch staatszeitung–رۆژنامەی دەوڵەتی پروسیا) وتارێکی بەچاپ گەیاند تیایدا رەخنەی لە(پرۆژەنامەی ریفۆرم-Reform bill)کەئەوکات لەپەرلەمانی بەریتانیا خەریکی دەنگدان‌و واژۆکردن بوو، گرت‌و رامانی خۆی سەبارەت بەدیموکراسیی بەریتانیایی راگەیاند.

بەبڕوای هیگڵ، یاسای بنەڕەتیی ئینگلستان، بەگشتی شوێنی پشێوی وهەلومەرج بوو. هیگڵ ئەمەی بەبەراورد لەگەڵ ((بنەما ژیرانەکان))ی حکومەتی پروسیادا دەگوت. هەروەها(بەبڕوای ئەو) حکومەتی جەماوەری تەنانەت بەشێوە سنووردارو سەختگیرانەکەشی کەلەوەدەمدا لەبەریتانیا هەبوو، بەربەستێکی ئاشکرابوو بۆسەمای والیسی ڕۆحی جیهان(دیالەکتیکی شین- The blue dialectic). حکومەت تەنانەت نابێ لەهەوڵی ئەوەدابێ کەخواستی خەڵك دەربڕێ. ((خەڵك هەرگیز نازانن کەچیان دەوێت.)) لەگەڵ ئەوەشدا، تەنانەت ئەو قسانەش بۆکاربەدەستەکانی حکومەتی پروسیا، زۆر زۆر شۆڕشگێرانە بوون و(هەرلەبەر ئەوە) بەشی دووەمی وتارەکەی هیگڵ کەوتە بەرتیغی سانسۆرەوە.

لەساڵی (١٨٣١) بەرلین تووشی نەخۆشیی هەمەگیری (کۆلێرا) بوو کەسەرانسەری ئەڵمانیای گرتەوەو بێدادی دەکرد. هیگڵ شاری بەجێهێشت‌و بۆگوزەراندنی هاوین، لەخانوێك لەناوچەیەکی دێهاتی، نزیك شاردا نیشتەجێ

بوو، بەڵام هیچ شتێك، تەنانەت (کۆلێرا)ش نەیدەتوانی ئەو لەهۆڵی خۆشەویستی دەرسدان دابڕێت. لەمانگی نۆڤەمبەر، گەڕایەوە شارو ((بەشۆروشەوق‌و توانایەکی زۆرەوە بۆوتاردان،کەگوێگرەکانی خۆی سەرسام

دایڤد هیوم

کرد)). یەکەمین بەش لەدەرسە وتارییەکانی خۆی کەدوو رۆژ درێژەیان کێشا، پێشکەشکرد. (روزنکرانتس) ژیاننامە نووسی هیگڵ، ئەو زمانڕەوانیە چاوەڕواننەکراوەی لەسەر یەکەمین نیشانەکانی نەخۆشیی کۆلێرا حساب دەکات. رۆژی سێیەم، لەبەرانبەر نەخۆشیدا بەچۆکداهات‌و بەیانی رۆژی دواتر، واتە ١٤ ی نۆڤەمبەری (١٨٣١)، کاتێك کەلەخەودابوو، بەئارامی گیانی سپارد، لەکاتێکدا کەتەنانەت ئاگای لێنەبوو ژیانی کەوتۆتە مەترسیەوە. بەهەمان شێوە کەخۆی داوای کردبوو لەتەنیشت فیختە بەخاك سپێردرا. ئارامگای هیگڵ، کەکەوتۆتە گۆڕستانی(دروتن شتات)، دروست لەباکووری سەنتەری شار، ئێستا بەزیارەتگایەکی میللی دەژمێردرێ .

(کریستیەن)ی خوشکی هیگڵ، هەرکە لەمردنی براکەی ئاگاداربووەوە، دەستی بەنووسینی ئەو بیرەوەریانە کرد کەتیایدا سەردەمی منداڵی خۆیانیان پێکەوە

بەسەربردو باس دەکرد. ئەو، ئەوبیرەوەریانەی بۆبیۆوەژنەکەی هیگڵ ناردنوماوەیەك دواتر، بەخۆ فڕێدانە نێو دڵی رووبارەوە، خۆی نقوم کردو لەنێو ئاودا خنکا.

پێنج ساڵ دوای ئەوە، مارکس وەکو خوێندکارێك هاتە شاری بەرلینولەگەڵ بەرهەمەکانی هیگڵدا ئاشنا بوو. ئەو دوای ئەوەی کەتێزی بنچینەیی ئەندێشەکانی هیگڵی وەرگرت ودواتر کاردانەوەی لەبەرامبەریاندا نیشاندا، سەنتێزی(ئەو تێزو ئەنتی تێز)ەی یانی فەلسەفەی ماتریالیزمی دیالەکتیکی خۆی هێنایە ئارا. ئەو فەلسەفەیە، بەهیچ شێوەیەك ئەو شتە نەبوو کەهیگڵ بۆ رۆحی جیهان مەبەستی بوو.

پاشکۆ

هیگڵ پێیخۆشبوو کەزۆر بەجیدی حسابی بۆبکەنوئەو خواستەی ئەو هاتەدی. هەوێنی فەلسەفی هیگڵباوەڕی (هیگڵیانیزم) لەسەرتاسەری ئەوروپا بڵاوبووەوەو هەموو گروپە فەلسەفیە زانکۆییەکانی لەبیرکردنەوەی فەلسەفی خستەژێر باڵو پاراستنی خۆیەوە. هیگڵباوەڕی-داکۆکی لەرەوشی بەردەست دەکرد-دروست هەمان ئەو شتەبوو کەلەئەڵمانیای سەردەمی ویلهلم (مەبەست، قۆناغی حکومەتی ویلهلمی دووەمی پادشای پروسیای ساڵەکانی ١٨٨٨-١٩١٨، و.فارسی)و بەریتانیای سەردەمی شاژنەڤیکتۆریا، مایەی نیازو مەبەست بوو. ئەو پەسندانو ستایشکردنە بەشکۆ وبەزەحمەت دەرکردنە لەدەوڵەتی بۆرژوازیی، بەمسۆگەری دەبوا دروستکراووبچنرابوا(هەتا) ئەگەر هیگڵ زەحمەتی تاقەتپروکێنی دروستکردنەکەی قبوڵیش نەکردبا. فەلسەفەی هیگڵ، هەموو

پێداویستیەکانی زەمانەی فەراهەم کرد. نەزم ودیسپلین، باوەڕبوون بەکاری سەخت لەپێناو کاری سەخت، باوەڕبوون بەنەریت وسروشتی پێشکەوتنهێنەرو باشکردنی دەردو ئازارەکان، باوەڕبوون بەسیستمێکی وەردەکارو ژیرانە کەبنیادە میتافیزیکیەکانی لەدوای هەر دەرککردن وتێگەیشتنێکەوەیە-ئەمانە هەموو شتگەلێك بوون کەلەخوێنەرانی هیگڵ (بەچاوپۆشین لەچینە مامناوەندیەکانی کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە) داوا دەکرا. سیستمی قووڵو هەمەگیری هیگڵ لەجۆرە یارییەکی مۆهرەکانی شووشەیەکی گەورە دەچوو: جۆرێك مەیدانخوازیی فیکری کەزۆرێك لەگەورەترین بیرمەندەکانی سەردەمی بۆلای خۆبەکێش کردو ئەگەری ئەوە هەبوو کەئاوا بمێنێتەوە، بەڵام ئەوروپا لەدەروازەی پێنانە نێو کورکبوونێکیتری درێژخایەنی سەدە ناوەڕاستەکان نەبوو، بەڵکو تیایدا دیالەکتیك، لەبەراوردکرن لەگەڵ پێوانەی (شێوەیی-Syllogism)، رۆڵێکی تەنانەت گرنگتری بەخۆوە دەگرت.

ئایا شتێکی وا لەسەروبەندی روودان دابوو؟ بێگومان هەوڵدانێك-بەشێوازی جۆراوجۆر، بەڵام بەدەرەنجامی ترسناکی هاوشێوەی یەکتر-درا تا وەها سەردەمێك هاتە ئاراوە. بەوشێوەیە، ناتوانین گوناهی ئەو هەوڵدانە ترسناك ونەفرەتاویانە بخەینە ئەستۆی ئەندێشەکانی مامۆستایەکی زانکۆ بەتەنیا-کەرۆبێکی دوشامبری زەردو خاکی دەکردەبەر. تاوانی ئەو دەرهەقی زمان، پنگاندنەوەو ئاڵۆزگۆیی بوو، بەڵام تاوانی ئەوان درۆگۆییو ناڕاستی بوو. تێگەیشتنی هیگڵ لەجیهان، دواجار جۆرێك ئەفسانەسازی عەقلانی مەبەستدار بوو، (بەڵام) ئەوان تەنانەت بەتەمای ئەوەش نەبوون لەهەوڵی تێگەیشتون (شیکردنەوەی) جیهاندابن، بەڵکو حەزیان لێبوو جیهان بگۆڕن (ئەمە، ئاماژەیە بەوتەی بەناوبانگی مارکس کەپەیامی فەیلەسوفەکانی بەگۆڕینی جیهان دەزانی نەك شیکردنەوەکەی.

و.فارسی). هیگڵباوەڕی (هیگڵیانیزم) بەجۆرێك ئەفلاتونگەرایی (Platonism) بێئەندازە دروستکراوو ڕێکخراوو بەهاش‌وهوش، دراوەتە قەڵەم.

ئەفلاتون باوەڕی بەئایدیاکان یانموونەی پەتی (لەمادە)-کەواقیعیەتی بنچینەییە-هەبوو نەك بەجیهانی شێواوو بێسەروبەری بەشەکان کەئێمە تیایاندا بەسەردەبین. ئەو دنیایەی کەئێمە لەدەوروبەری خۆماندا دەیبینین، تەنها تائەو شوێنە واقیعیە کەئەو ئایدیا یانموونە باڵایانە(Transcendent) لەخۆدەگرێ (بۆنموونە، تۆپێکی سوور، لەخۆگری ئایدیای دیاریکراوی (پەتی) سوور، گۆیی، خاسیەتی فەنەری وشتی لەوجۆرەیە.) بەڵام لەهیگڵباوەڕیدا، ئەو میلۆدیە سادەیەی ئایدیا ئەفلاتونیەکان، گۆڕا بۆئۆپێرایەکی نەفەسگیرو درێژدادڕی پڕلە وشەی وشك‌وبرینگ‌و پڕباق‌وبریق.

شایانی باسە پێناچێ ئەوە هەموو سەراپا کات بەفیڕۆدانێك بووبێ‌وبەس.

ئەوجۆرە سیستەمە میتافیزیکیە ناقۆڵایانە، ڕەنگە بێئەوەی ئاگایان لێبێت کەوتبنە خزمەتی ئامانجێکی مێژوو. شێوازو تەکنیکی ئاڵۆزی کیماگەران بەتەرزێکی هاوشێوەی یەکتر، تێکەڵ‌و ئاوێتەی میتافیزیك‌و سەیروسەمەرە فیکریەکان ببوو، بەڵام ئێستا ئەمانە بەشێوازو تەکنیکگەلێك دەژمێردرێن کەئەندێشەگەلێك بەزیندوویی پایەدار دەهێڵنەوەو گەشەیان پێدەدەن کەدواتر زانستی شیمییان پێك هێنا. ڕەوتێکی هاوشێوە دەتوانین بەچاکی لەفەلسەفەی سەدەی نۆزدەدا، لەکاردابینین، فەلسەفەیەك کەلەگەڵ سیستمگەلی میتافیزیکی شکۆداری خۆیدا، بەرزەفڕانەترین پرۆژەی عەقڵی مرۆڤی-یانی دەرخستنی تەواوو سیستماتیکی جیهان-ی بەزیندوویی هێشتەوەو پەرەی پێدا. کیمیاگەری عەقڵانی پێویست بۆپرۆژەیەکی ئاوا، لەکاتێکدا درێژەی بەگەشەو پەرەسەندنی خۆی دەدا کەزانستی مۆدێرن لەقۆناغی منداڵێتی خۆیدا بووو هێشتا هی ئەو بەزرەفڕیە نەبوو، بەڵام سەرەنجام ئەوەی کەسەرکەوت، ڕاستنەمایی یازمانەنەرمی

(Plausibility)بوو. ئەوەتا ئێستا لەجیاتی شێوازی دیالەکتیك کە(مس)ی گۆڕی بۆزێڕ (یانی بەڵگەکاری نزمی گۆڕی-گەیشتووینەتە ڕادەیەك کەباوەڕمان بەدامودەزگای سست‌ولەژێر هەڕەشەی تەقینەوەی زانستدا، هێناوە.

فیزو بەرزەفڕیی هیگڵباوەڕی لەوەدا بوو کەخواستێکی وردی زانستی هەبوو. وەك چۆن بینیمان، شێوازی دیالەکتیك، نە لۆژیکیانەیەو نە زانستی، بەڵام تەنانەت لەوەش خراپتر، هزرو ڕێبازی هیگڵباوەڕی بە ڕەهایی ((لەسەر بنەمای پێکهاتی زانستی جێگیرە)). ئەو ئەندێشەیە کەئەو ڕەهابوونە، تاکە واقیعیەتێکی بێهاوتاوبنەڕەتیە، بەوتەرزە بیرکردنەوەیە کۆتایی هات کەجیهانی واقیع‌و ئەوانەیش کەتیایدا بەسەر دەبەن، بەهایەکیان نییە. هەرچی شتێك کەتاکەکەسیە، وەکو شتێك لێهات کە((لەواقیعی ئەمردا، بوونی نییە))، بەڵکو تەنها بەشێکە لەپرۆسەیەك کەلەوە هەڵدەبڕێ‌و لەسەرووو ئەودیوی ئەوەوەیە. تاعوونەکانی سەدەی بیستەم، تاعوونی سیاسی بوون‌و باوەڕبوون بەو ئەندێشە وێرانکەرە، باسیلی(Bacille)ئەو تاعوونانە بوو.

لەنووسینەکانی هیگڵ

هەرچیەك کەعەقڵانیە، واقیعیەو هەرچیەك کەواقیعیە عەقڵانیە.

(فەلسەفەی هەق، پێشەکی)

دەتوانین ئەوە نیشان بدەین کەچەمکی فەلسەفە، تەنانەت لەبیرکردنەوەی ڕۆژانەمان بەشێوەیەك لەشێوەکان بوونی هەیە. ئێمە بەدەرك وئارەزووە ڕاستەوخۆکانی خۆمان دەست پێدەکەین، بەڵام ئەو دەرك وئارەووانە، ئێمە ڕووەو ناراستەوخۆیی خۆی، بەدەرککردنی شتێکی گەورەتر لەخۆمان-بوونی بێسنوورو ئیرادەی بێ سنوور-ڕێنوێنی دەکات. ئەمە هەمان ئەو ڕێڕەوەیە کەئێمە لە(دیاردەناسیی ڕۆح) پەیگیریمان کردووە.

(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم ٣)

★ ★ ★

کات، وەك شوێن، یەکێکە لەشێوە پەتیەکانی دەرکی هەستی یابەڵگەی (هەستی) کات، مەرجی پێویستە بۆهەرجۆرە دەرکێکی هەستی چالاكو ڕاستەوخۆو هەرشتێك کەدەرك دەکرێت-واتە مەرجی پێویستی هەر ئەزموونو هەرشتێکە کەتاقیدەکرێتەوە-سروشت لەکات وشوێن پێکدێتو پرۆسێسێکە. کاتێك پەنجەی جەختکردنەوە دادەنێینە سەرلایەنی شوێن لەخەسڵەتی ئەبژیکتیف یابابەتی ئاگادارین، کاتێك جەخت لەسەر لایەنە کاتیەکەی دەکەینەوە، لەخەسڵەتی سوبژکتیف یاخودیەکەی ئاگادار دەبینەوە. سروشت، وەك چۆن ئێمە دەرکی دەکەین، پرۆسێسی بێپایانو بەردەوامی وەرگۆڕانوجێگۆڕکێکردنە. بوونو گەندەڵیی هەموو شتێك لە(کات)دا ڕوودەدەن. شتەکان، تەنها لەکاتدا نین، بەڵکو کاتمەندیشن. کات ڕووێکە لەهەبوون.

(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم، ٢٠١)

★ ★ ★

هەر ئەندێشەیەکی لۆژیکی ڕاستەقینەو ڕاستودروست، خاوەنی سێ ڕەهەندە. یەکەم، ڕەهەندی تەجریدی یامایەی دەرککردن، کەچیبوونی هەرشتێك نیشان دەدات. دووەم، ڕەتکردنەوەی دیالەکتیکەکەی، کە ئاشکرای دەکات ئەو شتە هیچ نییە. سێیەم، ڕەهەندی (سپێکولاتیف-Speculative)-کە دەرکی(کۆنکرێت-Concrete)یە. یەکەمیان لەهەمان کات، هەمان شتە کە نییە. ئەو سێ ڕەهەندە(تەنها) هەرتەنها سێ ڕەهەندی لۆژیك نین، بەڵکو لەوە زیاتر، توخمگەلی بنچینەیی هەرشتێك هەن کەواقیعیەتوحەقیقەتی لۆژیکیان هەیە. ئەمانە بەشێك لەهەر چەمکێکی فەلسەفین.

هەر چەمکێك، عەقلانیە، پرسێکی دیاریکراوودامالراوە کەلەبەرامبەر چەمکێکیتردا دانراوەو لەڕێڕەوی یەکپارچەکردن لەگەڵ دژەکەی خۆیدا دەبێتە تێگەیشتن. ئەمەیە پێناسەی دیالەکتیك

(زانستنامەی زانستە فەلسەفیەکان لەسەرجەم، ١٣)

★ ★ ★

بەمشێوەیە، یەکەمین مەرجی بەرچاو بۆدەستەبەرکردنی هەرشتێکی مەزن یاعەقلانی، چ لەژیان وچ لەزانستدا، بریتیە لەهەبوونی سەربەخۆیی وجیاوازبوون لەرای گشتی. گومانی تیانییە، ڕای گشتی، زوو یادرەنگ ئەو دەستاوەردە بەرەسمیەت دەناسێولەکاتی خۆیدا، دەیگۆڕێ بۆیەکێ لەپێشداوەرییەکانی خۆی.

(فەلسەفەی هەق، ٣١٨)

★ ★ ★

کۆمەڵی مەدەنی، وەك شێوەیەك لەخێزانی گشتی، بۆی هەیەو لەسەریەتی کەچاودێری لەسەر پەروەردەو فێرکردن بکاتو ئۆتۆریتەو کاریگەری لەسەر هەبێ. چونکە پەروەردەو فێرکردن، تواناو قابلیەت بەمنداڵ دەبەخشێ بۆئەوەی کەببێتە ئەندام لەکۆمەڵدا.

لەو بوارەدا، مافی کۆمەڵ، زۆر زۆر گرنگترە لەخواستە تایبەتیو لەگۆڕانهاتووەکانی دایكوباوکان، بەتایبەت لەوجێیەدا کەئەو پەروەردەو فێرکردنە، بەدەستی دایكو باوکان نا، بەڵکو بەدەستی کەسانیترەوە ئەنجام دەدرێت.

(فەلسەفەی هەق، ٢٣٩)

★ ★ ★

ئێمە ئەڵمانیەکان، تەنانەت ئەگەر هیگڵ هەرگیز نەشبایە، دیسان هەر هیگڵیانە دەبووین، تائەو شوێنەی کەبەپێچەوانەی دانیشتوانی وڵاتانی دراوسێی میدیتەرانە، بەشێوەیەکی خۆرسکانە، وەرگۆڕانوگۆڕین-لەبەراورد لەگەڵ گەردوون یا بوون-بەخاوەن مانایەکی قووڵترو بەهایەکی مەزنتر دەزانین. ئێمە بەدەگمەن باوەڕمان بەپاساوو بەڵگەکاری هەیە بۆچەمکی گەردوون یابوون.

(نیچە، زانستی شادی بژاردەگۆ ٣٥٧)

★ ★ ★

چۆن خووو رەوشتی ئازاد-ئەگەر نەك هەرجومەرجخواز-ی ئێوە، بەئێشوئازاری ئەسپانیایی شێوە کەمن (رۆح) لەچوارچێوەکەدا جێدەکەمەوە، رازی دەبێت؟

(نامەی ١٦٧ بۆفون سینکلەر

(پێش نووس). ناوەڕاستی ئۆکتۆبەری ١٨١٠)

★ ★ ★

مادام فەلسەفە دەتوانێ بانگەشەی ئەوەبکات کەپەیوەستبوونو ئارەزووێکی ئازادو ناوابەستە-لەراستیدا تەنانەت بلهشترینو باڵاترین ئارەزوو-ە، مامۆستاکەی دەبێ بەراشکاویەوە بەهەمووان رابگەیەنێ کەلەهیچ جێیەکدا مەیسەرنییە

فەلسەفە بەهایەکی ئەوتۆی هەبێ مەگەر بۆژمارەیەکی کەبەپەنجەی دەست بژمێردرێن.

(نامەی ١٥٢بۆفان گێرت، نورمبێرگ ١٦ی دیسامبەری ١٨٠٩)

★ ★ ★

مرۆڤ تەنها لەسنوور وکەوشەنی دەوڵەتدا، خاوەنی بوونێکی عەقڵانیە. ئامانجی هەر پەروەردەو فێرکردنێك، ئەوەیە کەئەوە دەستەبەربکات تاك دەست لەوە هەڵبگرێ کەتەنها هەربەشێوەی سوبژکتیڤ یاتاکەکەسی بمێنێتەوەو بوونی بابەتی یائەبژکتیڤ لەدەوڵەتدا وەدەست بێنێ ...ئەو گشت بوونی خۆی لەپای دەوڵەت دەزانێ ...هەرجۆرە بەهاو واقیعیەتێکی رۆحی یامۆراڵی کەئەو هەیەتی، تەنها بەرهەمی دەوڵەتە.

(دەرسە وتارییەکان لەبواری فەلسەفەی مێژووی جیهان، پێشەکی.)

★ ★ ★

ئێمە لەمێژوو لەسەر ئەوەی هەبووەو ئەوەی هەیە رادەوەستین، بەڵام لەفەلەسەفەدا، بەپێچەوانەی مێژووی نەك هەرتەنها ئەوەی پەیوەستە بەرابردوو یاتەنانەت بەئاییندە، بەڵکو بەوەی کەهەیە، هەم لەم (کات)ەداو هەم بۆهەمیشە، واتە لەگەڵ عەقڵدا سەروکارمان هەیە.

(دەرسە وتارییەکان لەبواری فەلسەفەی مێژووی جیهان، پێشەکی)

★ ★ ★

سیستمی ئەخلاقیی کۆمەڵگە، لەرۆحێکدا کەتیایدا لەنێوچوو، واتە لەتاك، گەیشتە ئامانجو حەقیقەتی خۆی. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو پێناسە مافگەراییە (تاك یاکەس) جەوهەرو ئەنجامێکی هاوتای سیستمی ئەخلاقی هەیە. پرۆسەی کلتورو باوەڕی جیهانی، ئەو پرسە تەجریدیە-واتە کەسی پەتی-لەنهێنیەکەی خۆی دەخاتو بەتەواوکردنی ئەو پرۆسێسە جیاکاریە، بەوەدەستهێنانی ئەو پەڕی

ئەبستراکتەوە، نەفس یاخودبوونی ڕۆح، دەبێتە خاوەنی جەوهەرو سەرەتای ئیرادەی گشتی‌و سەرەنجام دەبێتەوە بەهی خۆی.

لەو قۆناغەدا، هۆشیاری، سەرەنجام بەشێوەی گشتی، بۆتە لەخۆگری حەقیقەتێك کەمەبەستەکەی ئەوەیە، چونکە حەقیقەتی ئەوە، خودی هەمان ئەو هۆشیاریەیە. هەرجۆرە دژبەریەك لەنێوان ئەو دوو لایەنە، لەنێو چووەو نەماوە، لەگەڵ ئەوەدا نەك بۆئێمە(کەتەنها گەلاڵەی گشتی ئەو پرۆسەیە دەدەینە دەستەوە)و نەك تەنها بەشێوەی ناراستەوخۆ یا نهێنی، بەڵکو بەواقیع بۆخودی هۆشیاریی خودی لەنێو چووە. بەمپێیە، هۆشیاریی خودی بەسەر ئەو ناکۆکی‌و دژبەریەی کەهۆشیاری، خۆی لەخۆگریەتی، زاڵ بووە. ئەو ناکۆکیە، بریتیە لەململانێ و مشتومڕی نێوان لێبڕاوی یادڵنیایی خود(Self)و ئەبژە یان بابەتی ئەوەوە، بەڵام ئێستا ئەبژە یابابەتی هۆشیاری، لێبڕاوی یادڵنیایی خودە کەبریتیە لەهۆشیاری: دروست بەهەمان شێوەی کەدڵنیایی خودخۆی، بەواتای وردی وشەوە، ئیدی ئامانجێکی بۆخۆی نییەو چیتر مەرجدارو دەستنیشانکراو نییە، بەڵکو هۆشیاریی سەرلەبەرو پەتیە.

(دیاردەناسی ڕۆح، ڕۆح، VI)

* * *

زەهن(یارۆح)ی جیهانی، خۆی لەهونەردا بەشێوەی دیاردەو دیمەنی خەیاڵی‌و لەئاییندا بەشێوەی هەست ونەست وبیرکردنەوەی(REPESENTAIVE) خۆدەرخستنەوە، دەخاتە ڕووەوەو لەفەلسەفەدا لەپێگەوپایەی ئازادیی پەتی‌وسەرلەبەری ئەندێشەدا دەردەکەوێت. لەمێژووی جیهاندا، زەهنی جیهانی، خۆی بەشێوەی بوونی زەهن لەسەرجەمبوونی دەرەکی وناوەکیدا نیشان دەدات. مێژووی جیهان، دادگای داوەریە، چونکە لەسەرجەمبوونی ڕەهایدا، پرسی بەشەکی واتە شێوەکانی پەرستن، کۆمەڵو

بیرورا میللیەکان بەهەموو بوونە جۆراوجۆرەکانیان-تەنها بەشێوەی نموونەیی یا ئایدیالی(Ideal) ئامادەن‌و بزاوتی زەهن لێرەدا دەرخەری دروستکردنی ئەوەیە...

مێژووی جیهان، حوکمێکی زۆرە ملێیانە، یانی چارەنووسێکی کوێرانە کەخۆی بەشێوەی تەجریدی‌و ناعەقڵانی بەئەنجام دەگەیەنی، نییە. بەپێچەوانە، لەورووەوە کەزەهن یارۆح، بەشێوەی نهێنی کاریگەرانە، عەقڵە(Reason)، وعەقڵ لەزەهندا بەشێوەی هۆشیاری بۆخۆی ئاشکرایە، مێژووی جیهان، کامڵبوون‌و پێگەیشتنێکی پێویستە، پێگەیشتنی ئازادی زەهن، قۆناغەکانی عەقڵ‌و بەوپێیە هۆشیاریی خودی‌و ئازادیی زەهنە.

مێژووی زەهن(یارۆح)، چالاکیی ئەوە. زەهن(یارۆح) تەواو هەمان ئەو شتەیە کەئەنجامی دەداو کارەکەی، خۆی بابەتی هۆشیاری خۆی دروست دەکات. لەمێژوو، کاری زەهن، لەخۆی لەپایەوپێگەی زەهندا، هۆشیاری بەدەست دێنێ و زەهن، خۆی لەشیکردنەوەی خۆی لەخۆیەتی بۆخۆیەتی دەرك دەکات.

ئەو دەرككردنە، بوون وبنەمای ئەوەو هێنانەدی ئەو دەرككردنە لەقۆناغێکدا، ڕەتکردنەوەی ئەو قۆناغەو پێشخستنیەتی بۆ قۆناغێکی باڵاترو باشتر، لەیەك کاتدا.

(فەلسەفەی هەق، بەشی مێژووی جیهان).

* * *

لەنووسینەکانی هیگڵدا، هەندێ لاپەڕەی وابەرچاو دەکەون کەلەجیهانی ئەندێشەدا هەمان کاریگەریان هەیە کەچامەکانی(مالارمێ) لەجیهانی شیعردا هەیانە. ئەو لاپەڕانە، شتێك نین جگە لەبیانوویێك بۆوروژاندنی(خوێنەر) وجیاوازی ناسك یاقسەی نەستەق وگاڵتەی نارۆشنی سۆزدارانە. ئەو قسەیە لەشکۆو بەهای ئەوانە کەم ناکاتەوە، بگرە تەنانەت ئەو شکۆو بەهایەیان

زیاتـریش دەکـات. لەگـەڵ ئـەوەدا، دەرمانــە سـڕکەرە زارەکـیەکان وداتاشـینی دەربڕین‌وگوزارشـتی لەشـێوەی هیپنۆتیـزم، نابـێ وەکو حەقیقەت بەسەر ئێمەدا بسەپێندرێن.

(جیڤانی پاپینی، بیست‌وچوار بیرمەند).

★ ★ ★

کاتـێك کەیەسـوعیەکان(Jesuits-یاژیـزوتیەکان: گـروپێك لەکڵێسـای کاسۆلیك کەبایەخێکی تایبەتیان بەکاروباری تەبلیغی‌وپەروەردە دەدا.) هەروەها بانگەشـەکارانی مەزهەبـی کاسۆلیك، بـۆیەکەمجار دەست بەکاربـوون تاکو کلتورو داب ونەریتی ئەوروپایی فێری سوور پێستەکان بکەن...چوونە نێو هۆزوتیرەکان وبەرنامەی ڕۆژانەیان بۆدانان، وەك ئەوەی ئەوانە منداڵی قوتابخانەبن.

خۆجێیینشـینەکان، هەرچـەند کاریـان هەباونــەبا، لەکاتـی خـۆی وبەپێـی مەیسـەربوون پەیـڕەویان لێکـردن. بانگەشـەکارانی ئایینـی، هـەروەها عەمـبارو دەبۆگەلێکـیان دروسـت کـردو سوورپێسـتەکانیان فێرکـرد کەچـۆن سـوودیان لێوەربگـرن تابـتوانن پێویسـتیەکانی ئایـندەی خـۆیان دەسـتەبەربکەن. بانگەشـەکارانی ئایینـی، بەچەشـنێك ڕەفـتاریان لەگــەڵ سوورپێسـتەکانی ژێرسەرپەرشـتی خـۆیان دەکـرد کـەوەك بڵێـی ئەوانــە مـنداڵ بن‌وباشـترین هەڵس‌وکـەوت‌و شـێوازیان بۆبەشارسـتانیکردنی ئـەوان گـرتەبەر، مـن تەنانـەت لەبیرمـە کە بانگەشـەکارێك کـردبووی بەخـوو نیوەشـەوان زەنگـێك لێبدا تالـەو ڕێیەوە، ئەرکی ژن ومێردایەتـی سوورپێستەکان وەبیر ئەوان بێنێتەوە، چونکە بـەو جۆرە نەبـوایە، هەرگیـز وەبیریـان نەدەبـوو خەریکی ئەو کارەبن. ئەو یاساو ڕێسایانە لەسـەرەتادا، کاریگەرییەکی (زۆر وسوودمەندی) هەبـوو کەئەوە بریتی بـوو لەوروژانـدن‌و بەئاگاهێـنانەوەی پێداویستیەکانی ئەوان، ئەو پێداویستیانەی کەچاوگی هەرچەشنە چالاکییەکی مرۆڤن.

(دەرسە وتاریەکانی لەبواری فەلسەفەی مێژووی جیهان، پێشەکی)

کاتنووسیی ڕووداوە گرنگەکانی فەلسەفە

(مێژووەکان زایینین).

★سـەدەی شەشـەمی پ.ز : دەسـتپێکی فەلسـەفەی ڕۆژئـاوا بەئەندێشـەکانی تـاڵس مەڵتی.

★کۆتایی سەدەی شەشەمی پ.ز: مردنی فیساگورس(فیپاغورپ)

★٣٩٩ی پ.ز: سوقرات لەئەسینا بەمەرگ حوکم درا.

★٣٨٧ی پ.ز: ئەفلاتـون ئاکادیمـیای خـۆی کەبەیەکـەمین زانکـۆ دەژمێـردرێ ، لەئەسینادا دروست کرد.

★٣٣٥ی پ.ز: ئەرسـتۆ قـوتابخانەی لیسـەئوم لەئەسـینا بنـیات دەنـێ کەدەبێـتە هەڤڕکی ئاکادیمیا.

★٣٢٤ی پ.ز: ئیمپـراتۆر(کونسـتانتین)ی ئیمپـراتوریای ڕۆمـای بۆشـاری بیـزانس گواستەوە.

★٤٠٠ی زایینـی: (سـەنت ئاگوسـتین) کتێبـی (دانپـێدانان)ی خـۆی دەنووسـێ . فەلسەفە لەئیلاهیاتی مەسیحیدا دەتوێتەوە.

★٤١٠: ڕمانی ئیمپراتۆریای ڕۆم بەدەستی ڤیزیگتەکان وسەرەتای چاخی تاریکی.

★٥٢٩ی زایینـی: داخسـتنی ئاکادیمـیای ئەسـینا بەفەرمانـی ئیمپراتۆر (یوستینین) نیشانەی کۆتایی چاخی حیکمەتی یۆنانی.

★ناوەڕاستەکانی سەدەی سێزدە: (تۆماس ئاکویناس) شرۆڤەی خۆی لەسەر بەرهەمەکانی ئەرستۆ دەنووسێ . چاخی فەلسەفەی خوێندنگەیی.

★١٤٥٣ز: رووخانی بیزانس بەدەستی تورکەکان. کۆتایی سەردەمی ئیمپراتۆریای بیزانس.

★١٤٩٢ز: (کریستۆف کۆلۆمب) دەگاتە ئەمریکا. چاخی نوێگەری لەشاری فلورانسو بوژاندنەوەی سەرلەنوێی پەروەردەو رێنوێنەکانی یۆنانی.

★١٥٤٣ز: (کۆپەرنیك) کتێبی دەربارەی (خولانەوەی تەنەئاسمانییەکان) بڵاودەکاتەوەو لەرووی بیرکاریەوە دەیسەلمێنێ کەزەوی بەدەوری رۆژدا دەسووڕێتەوە.

★١٦٣٣ز: کڵێسا، گالیلە ناچاردەکات کەبەفەرمی تیۆری سەنتەربوونی رۆژ رەت بکاتەوەو نکۆڵی لێبکات.

★١٦٤١ز: دێکارت، (تێروانینەکان)ی خۆی بڵاودەکاتەوە. دەستپێکی چاخی فەلسەفەی مۆدێرن.

★١٦٧٧ز: کتێبی (ئەخلاق)ی سپینۆزا دوای مردنی مۆڵەتی بڵاوبوونەوە وەردەگرێت.

★١٦٨٧ز: نیوتن کتێبی (بنەماکان) بڵاودەکاتەوەو تیایدا لەسەر پێناسەکردنی چەمکی (کێشکردن) رادەوەستێ .

★١٦٨٩ز: لۆك، (نامیلکەی سەبارەت بەتێگەیشتنی مرۆڤ) بەچاپ دەگەیەنێ. دەستپێکری قۆناغی فەلسەفەی ئەزموونگەرایی.

★١٧١٠ز: برکێلی، کتێبی (بنەماکانی زانستی مرۆڤایەتی) بڵاودەکاتەوەو رەسەنایەتی ئەزموونگەرایی دەگەیەنێتە سنووری نوێوە.

★١٧١٦ز: مردنی لایبنیتس

★١٧٣٩-٤٠ز: هیوم (نامیلکەی لەسروشتی مرۆڤ)دا بڵاودەکاتەوەو رەسەنایەتی ئەزموونگەرایی تاقەڵەمڕەوە لۆژیکیەکەی بۆپێشەوە دەبات.

★١٧٨١ز: کانت کەبەیارمەتی هیوم لە(خەوی جەزمی خۆی بەخەبەر دێتەوە)، کتێبی (رەخنەی عەقڵی پەتی) بڵاودەکاتەوە. چاخی شکۆداری میتافیزیکی ئەڵمانی دەست پێدەکات.

★١٨٠٧ز: هیگڵ، کتێبی (دیاردەناسیی رۆح) بڵاودەکاتەوە، کەخاڵی لوتکەیی میتافیزیکی ئەڵمانییە.

★١٨١٨ز: شوپنهاوەر، کتێبی (جیهان وەك ئیرادەو دەرکەوتنەوە) بڵاودەکاتەوەو فەلسەفەی هیند لەمیتافیزیکی ئەڵمانیدا دەخاتەرووەوە.

★١٨٨٩ز: نیچە بەراگەیاندنی ئەوەی کە(خوا مردووە) لەشاری تۆرینۆ تووشی شێت بوون دەبێ.

★١٩٢١ز: ویتگنشتاین(کتێبی لۆژیکی-فەلسەفی) خۆی بڵاودەکاتەوەو بانگەشەی ئەوەدەکات کەگەیشتۆتە (دوا رێگاچارەکان)ی کێشە فەلسەفیەکان.

★دەیەی ١٩٢٠: گروهی ڤیيەننا، پۆزەتیڤیزمی لۆژیکی برەو پێدەدا.

★١٩٢٧ز: هایدگەر، کتێبی (بوون وکات) بەچاپ دەگەیەنێ کەباس لەجیاوازی نێوان فەلسەفەی شیکاری وفەلسەفەی ئەوروپای رەمەکی دەکات.

★١٩٤٣ز: سارتەر بەبڵاوکردنەوەی کتێبی (بوون ونەبوون) ئەندێشەکانی هایدگەر تەواودەکاتو فەلسەفەی ئەگزیستانسیالیزم دەخاتە رووەوە.

★١٩٥٣ز: بڵاوبوونەوەی کتێبی (لێکۆڵینەوەکانی فەلسەفی) وینگنشتاین دوای مردنی. ترۆپکی قۆناغی شیکردنەوەی زمان.

★ ★ ★ ★

ساڵنامەی ژیانی هیگڵ

★١٧٧٠ز: رۆژی ٢٧ی ئاب لەشاری شتوتگارت چاوی بەدنیا هەڵهێنا.

★١٧٨١ز: تووشی تایەکی زۆر توند دەبێت کەهەموو ئەندامانی خێزانەکەیان دەگرێتەوەو دەبێتە هۆی مردنی دایکی.

★١٧٨٨ز: لەزانكۆی توبینگن خەریكی خوێندنی یەزدانناسی دەبێ و لەوێدا لەگەڵ هۆڵدرلین‌و شلینگدا ئاشنا دەبێ .

★١٧٩٣ز: دوای تەواوكردنی زانكۆ لەزانكۆی توبینگن، دەچێتە شاری بێرن لەسویسرا تاكو وەك مامۆستای ماڵان دەست بەكاربكات.

★١٧٩٦ز: هۆڵدرلین كاری مامۆستای ماڵانی لەفرانكفۆرت بۆدەستەبەر دەكات.

★١٧٩٩ز: مردنی باوكی هیگڵ، هەندێ دەرامەتی شەخسی وەك میرات بۆبەجێدێڵێ .

★١٨٠١ز: بەیارمەتی شلینگ، وەك مامۆستای ئازاد زانكۆی یەنا دادەمەزرێ .

★١٨٠٦ز: هیگڵ لەهەمان كاتدا كەناپلیۆن لەجەنگی یەنا سەردەكەوێ ، نووسینی كتێبی (دیاردەناسیی رۆح) بەئەنجام دەگەیەنێ .

★١٨٠٧ز: دەبێتە سەرنووسەری رۆژنامەی (بامبورگەر سایتونگ).

★١٨٠٨ز: دەبێتە بەڕێوەبەری قوتابخانەیەك لەنۆرمبێرگ.

★١٨١١ز: لەگەڵ (ماری فون توشەر) زەماوەند دەكات.

★١٨١٤ز: بەشی یەكەمی (زانستی لۆژیك) بڵاودەكاتەوە. ئەو كتێبە چوارساڵ دواتر تەواو دەبێت.

★١٨١٧ز: كتێبی زانستنامەی زانستە فەلسەفیەكان بڵاودەكاتەوە.

★١٨١٨ز: دەبێتە مامۆستای فەلسەفە لەزانكۆی بەرلین.

★١٨٢١ز: كتێبی فەلسەفەی حەق بڵاودەكاتەوە.

★١٨٣٠ز: لەدەستی ئەو ئاژاوەو یاخیگەریانەی كەلەبەرلیندا روودەدەن زۆر نیگەران دەبێت. دەبێتە بەرێوەبەری زانكۆی بەرلین.

★١٨٣١ز: لە١٤ی نۆڤەمبەر بەهۆی نەخۆشی كۆلێرا لەشاری بەرلین كۆچی دوایی دەكات.

★ ★ ★ ★

ساڵنامەی سەردەمی هیگڵ

★١٧٧٠ز: لەدایكبوونی هۆڵدرلین، بتهۆڤن‌و وۆردزورت.

★١٧٧٦ز: كۆلۆنكراوەكانی ئەمریكایی لەبەریتانیایی گەورە سەربەخۆیی وەدەست دێنن، دروستبوونی وڵاتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا.

★١٧٨٦ز: مردنی (فریدریك)ی گەورە.

★١٧٨٩ز: شۆڕشی فەرەنسا.

★١٧٩٣ز: شۆڕشی فەرەنسا لەسەردەمی روبسپیر، دەگۆڕێ بۆحكومەتی ترس وتۆقاندن.

★١٨٠٦: ناپلیۆن لەنەبەردی یەنا سەردەكەوێ .

★١٨١٣: لەدایكبوونی واگنەر.

★١٨١٣: ناپلیۆن لەنەبەردی (واتەرلۆ)دا شكست دەخواو بەدوای ئەوەدا، بۆدورگەی سەنت هۆلن دوور دەخرێتەوە. بەریتانیا ئیمپراتۆریای خۆی لەسەرتاسەری هیندستاندا جێگیردەكات.

★١٨١٩: سیمۆن بولیڤار، دەست بەنەبەردی خۆی لەپێناو ئازادیی ئەمریكای باشوور لەژێردەستی حكومەتی داگیركەری ئیسپانیا، دەكات.

★١٨٢١ز: فارادی، یاسای ماتۆڕە ئەلكتریكیەكان دەدۆزێتەوە.

★١٨٢٥ز: داهێنانی هێڵی شەمەندەفەر، هێڵی شەمەندەفەری ئەستاکتون بۆدارلینگتون بەدەستی ستیونسۆن(داهێنەری لۆکۆ مۆتیۆ) دەکرێتەوە.

★١٨٢٩ز: بەریتانیا دەست بەسەر هەموو نیمچە کیشوەری ئوسترالیادا دادەگرێت.

★١٨٣٠ز: یۆنان سەربەخۆیی خۆی لەدەستی ئیمپراتۆریای عوسمانی وەردەگرێت.

★١٨٣١ز: داریون، گەشتە دەریاییەکەی خۆی بەکەشتی بیگلی ئینگلیزی، بەرەو دورگەکانی گالاپاگۆس، دەست پێدەکات.

★١٨٣٢ز: مردنی گوتە لەڤایمار.

++++++++++++++++++++++

((★خۆجیاکردنەوە: (DIFFERENTIATION): ((جیابوونەوەی بەشەکان لەئەسڵێك یافرە رەنگبوون وئالآن لەرەوتی گەشەو داهێنان، وەکو جیابوونەوەی ئەندامەکان لەدەروونی هێلکەیەکدا. گۆڕان لەسادەییو یەکسانیەوە بۆئاڵۆزکاویو فرەچەشنی)). (مێژووی فەلسەفە)، (بەرگی هەفتەم: لەفیختە

تانیتچە) فریدریك کاپلستون، وەرگێڕانی داریوشی ئاشوری، کۆمپانیای بلاوکردنەوەی زانستی کلتوریوبلاوکردنەوەی سروش، چاپی دووەم ١٣٧٥، بەرانبەر نامەی وەرگێڕ ل ٤٣٣))

★(Privatdent –ئەو مامۆستایەی زانکۆ کەموچە لەزانکۆ وەرناگرێو خوێندکاران موچەی دەرس وتنەوەی دەدەنێ . وەرگێر)

★ناونیشانی کتێبەکان پێویستی بەراوێژکردنو گەڕانەوە بۆناونیشانی ئەسلیانەوە هەیە. ئێمە هەر سەرپێی و لەفارسییەوە ئەو کارەمان کردووە، بۆیە دڵنیاین قسەهەڵدەگرێ . هەوڵ دەدەین لەداهاتوودا ناونیشانی هەموو ئەو کتێبانەی لەم نووسینەدا هاتوون ساغ بکەینەوە. (و.ك)

★ئەم کتێبەپێشتر لەژمارەکانی (٢و٣-٤)ی گۆڤاری ئایدیا بلاوکراوەتەوە.

★ ★ ★ ★ ★

سەرچاوە:

(أشنایی با هگل)

نووسینی: پۆل ستراتێرن

و.فارسی: مەسعود عولیا

زنجیرەی کتێبی چاپکراوی سەنتەری نما

ژ	ناوی کتێب	ناوی ن، و	نوسین ، وەرگێران
١	گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی	ئیسماعیل کوردە، رەوشت رەشید، نووری بێخاڵی	وەرگێران/ چ١ ،چ٢
٢	دیموکراسیەت جیاوازیو پێکەوەژیان	ئیسماعیل کوردە	نوسینو وەرگێران
٣	چەمکە ئەنترۆپۆلۆژییەکان	دیار عەزیز شەریف	نوسین
٤	قوتابخانەی فرانکفۆرت	ئیسماعیل کوردە، رێبین رەسول، نوری بێخاڵی	وەرگێران
٥	راپسکانێ لەدنیای سیاسەت	ماجید نووری	
٦	دەنگو سێبەر	ئازاد صبحی	وەرگێران
٧	ئوشێنکاتی یەکەم، لەدووەم ئێستای سەگوەڕ	موتەڵب عەبدوڵلا	
٨	فروغی فەروخ زاد	سۆران نەقشەبەندی	وەرگێران
٩	سێبەری با	د. موحسن ئەحمەد عومەر	نوسین
١٠	مۆمیای عەرشی سپێدەیەك	ئیسماعیل کوردە	نوسین
١١	ترسی ژمارەکان	شەهرام نامق	نوسین
١٢	باخی زەمەنە بەزەخیەکان	بابان حەمە	نوسین
١٣	لەسەرما ئاژاوەیەك هەیە بۆ خۆکوشتن	رامیار مەحمود	نوسین
١٤	بۆشایی دنیا	نەبەز گۆران	نوسین
١٥	رۆژێك کە تاكو تەنیایە	سەرهەنگ حەمە عەلی	نوسین
١٦	جەژنی مەرگ	کەژاڵ ئیبراهیم خدر	نوسین
١٧	سەفەرێ بۆ رۆژهەڵات	کەریم دەشتی	وەرگێران
١٨	قولاپی ماسی	دڵشاد کازم محەمەد	
١٩	لەو دیو دەرگا داخراوەکان	ئارێز عەبدوڵلا	
٢٠	گەمەی وردە ماسی	صەلاح عومەر	نوسین
٢١	مۆدێرنەکان	ئازاد بەزنجی	وەرگێران
٢٢	دەربارەی عەلمانیەت	بەختیا عەلی، شاهۆ سەعید، هەڵکەوت عەبدوڵلا، ئیسماعیل کوردە، جەمال حسێن، توانا ئەحمەد	نوسین
٢٣	مارتن هایدگەر	ئیسماعیل کوردە	وەرگێران
٢٤	سوننەت، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە	راسان موختار	وەرگێران
٢٥	بیرمەندان لەهەزارەی سێیەم رادەمێنن	رێبین رەسوڵ	وەرگێران

٢٦	عەلمانیەتی ئەوان‌و نیگەرانی ئێمە	ئیسماعیل کوردە	نوسین
٢٧	عەلمانیەت‌و کاریگەرییەکانی	جەمال پیرە	وەرگێڕان
٢٨	دەسەلات‌و حەقیقەت	ئیدریس شێخ شەرەفی	وەرگێڕان
٢٩	گلگامێش	ئیدریس شێخ شەرەفی	وەرگێڕان
٣٠	پێکهاتەو راڤەی دەق	مەسعود بابایی	وەرگێڕان
٣١	رۆژهەلات‌و رۆژئاوا	ئاسۆ جەلال	وەرگێڕان
٣٢	لەهۆکهایمەرەوە تا هابرماس	ئیسماعیل کوردە، جەمال پیرە	وەرگێڕان
٣٣	دەرونزانی	یوسف عوسمان حەمەد	نوسین
٣٤	کۆمەڵناسی	ستار باقی کەریم	نوسین
٣٥	هیگڵ	ڕێبین رەسوڵ	نوسین